

KAN HET LEREN OVER BELGISCH- CONGO HELPEN IN DE STRIJD TEGEN RACISME?

EEN BRUG TUSSEN GESCHIEDENISLEER EN DE
PSYCHOLOGISCHE FACTOREN VAN COLLECTIEVE SCHULD EN
EMPATHIE ALS THEORETISCH KADER.

Aantal woorden: 7927

Katrien Vandenbroeck

Studentennummer: 01510428

Promotor(en): Prof. dr. Alain Van Hiel

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de Experimentele Psychologie

Academiejaar: 2020 - 2021

Voorwoord

Civilized men have gained notable mastery over energy, matter, and inanimate nature generally, and are rapidly learning to control physical suffering and premature death. But, by contrast, we appear to be living in the Stone Age so far as our handling of human relationships is concerned. Our deficit in social knowledge seems to void at every step our progress in physical knowledge. The surplus in wealth accumulating to the human race through applied natural science is virtually cancelled by the costs of armaments and war. Gains in medical science are widely negated by the poverty that results from war and from trade barriers erected largely by hatred and fear.

— Gordon Allport, *The Nature of Prejudice* (1954)

Racisme is een *hot topic* en jammer genoeg verliest men soms hierdoor de werkelijke betekenis ervan uit het oog. In verband met het racismedebat en als inleiding voor dit werk zal ik hier een persoonlijke anekdote verhalen dat volgens mij zijn belang terug aan het licht brengt; om terug te herhalen, en nogmaals te herhalen waar het allemaal om gaat.

Op mijn twintigste vertrok ik als vrijwilligster naar Maleisië, in Zuidoost-Azië, om les te geven aan christelijke en moslim vluchtelingenkinderen afkomstig uit Myanmar - een land tussen India en Thailand, dat voor lang onder een militaire regime verkeerde en dat sinds de jaren '60 onder aanhoudende etnische conflicten lijdt. Deze kinderen werden officieel niet als vluchtelingen erkend, en kregen daarom ook geen toegang tot het onderwijs; het enig onderwijs waarvan ze beschikten werd voorzien door enkele lokale en buitenlandse vrijwilligers.

Hoe waardevol deze ervaring voor mij ook was, had ik toch ergens gewenst deze kinderen nooit te hebben ontmoet. Onze ontmoeting gebeurde namelijk omdat zij en ik *daar* waren; en in tegenstelling tot mijzelf, was er een sombere reden voor hun reis.

Zij waren hier gevlucht. Zij gingen ook niet terugkeren.¹

Dit trauma en de continue gebrekkige maatschappelijke steun om hun rechten te verdedigen betekenden ook dat ik wist dat de kans dat ze een leven gingen doorbrengen zonder al te veel angst, onzekerheden, of zelfs geweldpleging quasi nihil was. Was er vrede geweest in hun land, dan hadden ze dit nooit moeten meemaken.

Een verhaal uit zo'n exotisch land zoals Maleisië lijkt misschien wat ver van ons bed. Dat gevoel is deels terecht, als we ons eigen (recent) verleden buiten beschouwing laten. Als er namelijk één zaak is die blijkt uit de geschiedenis, is het dat etnisch geweld snel kan opflakkeren: racisme lijkt deels in onze aard te liggen. In dit opzicht moeten we er dus voortdurend voor zorgen dat het tolerant en vreedevol samenleven van verschillende groepen, met diverse culturen, huidskleuren en gewoonten, gewaarborgd blijft; en vandaag de dag blijkt dit een zeer prangende kwestie.

Maar deze problematiek kan niet worden aangevat zonder na te gaan wat al dan niet *werkelijk* menselijk gedrag, waaronder racisme en discriminatie, bepaalt. Men moet racisme dus zo minutieus mogelijk bestuderen - gebaseerd op kritisch rationalisme eerder dan dogmatische intuïtionisme, op het toetsen van ideeën eerder dan het opleggen van een ideologie; We moeten met andere woorden het probleem benaderen net zoals de arts een virus bestrijdt: gebaseerd op duidelijke evidentie en open voor herziening.

Het gaat immers in beide gevallen om mensenlevens.

¹De toestand in Myanmar is sindsdien verslechterd: na een kortstondige 'democratische' periode, greep het leger de macht over het land na een coup op 1 Februari 2021; Dit zorgde voor een golf van protesten en een onnoemenswaardig aantal slachtoffers. Ook kinderen werden doodgeschoten (Beech, 2021; "A Military That Murders Its Own People", 2021).

Met dit project wens ik dus ook de controverse wat betreft het leren over Belgisch-Congo aan te pakken. Deze thesis zal geen definitief antwoord kunnen bieden, maar het is mijn hoop dat het mensen zal aanmoedigen om het verder te gaan doorgronden; om te durven het debat in eigen handen te nemen, en om erover te praten.

Ik wens hierbij ook enkele mensen te bedanken zonder wie dit project waarschijnlijk nooit het licht had gezien. Allereerst Leila van Imschoot, Tuur Verheyde, Sandrijn Van Den Noortgate en Nathan Laroy voor het lezen, herschrijven, en becommentariëren van dit manuscript; Alexia Vanson Da Silva, Hugoline Blancquaert en Mariko Meulemeester aan wie ik al mijn zotte ideeën heb kunnen vertellen, en die met interesse (en de nodige scepsis) naar mij luisterden; alle mensen van het Genste studentebblad Schamper waar ik heb kunnen bijleren over feiten en journalistiek; de UGent, met in het bijzonder alle mensen uit de vakgroep experimentele psychologie, waar ik zoveel heb kunnen leren en groeien; en uiteindelijk mijn ouders, die mij sinds mijn geboorte een heel deel van de wereld lieten ontdekken en mij altijd weer in alles hebben gesteund.

Corona Verklaring Vooraf

De huidige situatie heeft de uitwerking en uiteindelijke keuze voor deze masterproef bepaald.

In een eerste plaats moest ik samen met studenten Pedagogie aan een puzzelklas werken. Dit is een klas samengesteld uit kinderen met diverse achtergronden. Dit werd reeds voor de start van de coronapandemie geannuleerd .

Vervolgens had ik samen met mijn begeleider afgesproken om na te gaan wat de effecten zijn van verhalen op vooroordelen, in het bijzonder kinderverhaaltjes die de ongelukken van een vluchteling bespraken. Het was de bedoeling om focusgroepen te organiseren, in een school of in een bibliotheek.

In de maand februari kwamen dan de corona-maatregelen, met daarbij de sluiting van scholen en bibliotheken. Ik heb dan beslist om van thema te veranderen, en een onderzoek te kiezen dat mogelijk nog zou kunnen doorgaan onafhankelijk van de omstandigheden.

Om deze redenen heb ik ervoor gekozen om gebruik te maken van een online vragenlijst rond actuele vraagstukken. Ik had deze initieel gericht op studenten van het middelbaar onderwijs waarbij ik mails had gestuurd naar schooldirecteuren, leerkrachten... Ik had ook oproepen geplaatst op sociale media, maar deze doelgroep was moeilijk te bereiken. Om de steekproef te vergroten heb ik er dus voor gekozen om bovenop de data die ik al vergaard had, een groep studenten aan te werven.

Abstract

Kan educatie over Belgisch-Congo helpen in de strijd tegen racisme? Hoewel velen dit intuïtief bevestigen, is er weinig over te vinden in de hedendaagse psychologische literatuur. In deze studie analyseerde ik bij jongeren tussen de 15 en de 25 jaar of de manier waarop de geschiedenis van Belgisch-Congo gepresenteerd wordt een invloed uitoefent op enkele sociale cognitieve factoren, met name subtiel racisme, collectieve schuld en empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking. Daarbij keek ik onder andere naar de klemtonen: focuste men op de misdaden in Belgisch-Congo, of eerder op de infrastructuurwerken? In een tweede deel, stelde ik een Structural Equation Model (SEM) op om de relaties tussen de gemeten variabelen na te gaan. De experimentele manipulatie had geen effect noch op subtiel racisme, noch op collectieve schuldgevoelens en op empathie ten opzichte van de zwarte bevolking. Wat betreft de relatie tussen variabelen, bleek dat empathie ten opzichte van de zwarte bevolking in de steekproef een hogere negatief verband vertoonde met subtiel racisme vergeleken met collectieve schuldgevoelens. Deze studie is een eerste stap om empirisch na te gaan hoe geschiedenisleren de sociale cognitie van kinderen zou kunnen beïnvloeden, en spoort aan om verder, grootschalige en longitudinale studies op te zetten om de relaties en interacties tussen psychologie en geschiedeniseducatie te gaan onderzoeken.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Corona Verklaring Vooraf	4
Abstract	5
Inleiding	8
Racisme: Wat, hoe en waarom?	8
Het (on)bestaan van menselijke rassen	8
Waarom zijn mensen racistisch?	10
Racisme: expliciet ouderwetse vorm, nieuwe vorm en impliciete vorm	11
Cognitieve factoren & reactie op verleden in-groeps misdaden	12
Collectieve schuld	12
Empathie: empathische bezorgdheid en medelijden voor een uit-groep	14
Het huidige onderzoek	16
Methode	16
Steekproef	16
Opzet	17
Procedure	17
Analyse	17
Materiaal	18
Resultaten	20
Effect van de experimentele manipulatie	20
Manipulatie check & effect van manipulatie op subtiel racisme.	20
Bijkomende analyses	20
Samenhang tussen sociale cognitieve factoren via SEM	22
Bespreking en conclusie	25
Tekortkomingen aan de huidige studie & vervolgonderzoek	25
‘Derde wereld’-objecten & psychologie	26
Bijlage 1: gebruikte metingen.	32
Bijlage 2: aangeboden tekst.	36
Bijlage 3: aanvullend materiaal.	39

Lijst van figuren

1	Score voor subtiel racisme, empathie ten opzichte van de zwarte bevolking en collectieve schuld per experimentele groep conditie.	21
2	Resultaten SEM.	24
3	Relaties tussen en distributie van gemeten variabelen	40

Lijst van tabellen

1	Overzicht metingen.	19
2	Descriptieve en betrouwbaarheids- statistieken van de metingen.	19
3	Resultaten modelvergelijking.	22
4	Overzicht van de metingen	32
5	Overzicht lees en manipulatie check	35
6	Samenvattende statistieken van de steekproef.	39
7	Overzicht parameterschattingen voor het geselecteerd model.	41
8	Overzicht parameterschattingen per experimentele groep.	41
9	Genormaliseerde residuen van het model.	42

Inleiding

“The narrative of past experiences (...) is for societies what memory is for their individual members”, zei de geschiedkundige Gustaaf Renier (zoals geciteerd door Barton en Levstik (2004)[p.76]). Geschiedenis is voor een maatschappij wat het geheugen voor een mens is: herinneringen - of zij nu van een mens of van de mensheid zijn - creëren alarmbellen zodanig dat we fouten uit het verleden in de toekomst niet meer herhalen.²

Naar aanleiding van de brutale dood van George Floyd op 25 mei 2020 door een blanke politieagent en de daarmee gepaard gaande protesten tegen racisme, werd er met deze overtuiging aangedrongen om de herinnering aan het Belgische kolonialisme te verplichten (“Eindtermen kolonialisme”, 2020; Maes, 2020; Sluis & Devriendt, 2020; “Voorstellen rond de kolonisatie van Congo weggestemd”, 2020).

Maar is dat wel zo? Naar mijn weten heeft onderzoek zelden de vraag gesteld of de confrontatie met racistische daden uit het verleden huidig racisme kan bestrijden. Ook is er weinig onderzoek verricht naar de invloed van geschiedeniseducatie in het algemeen op de cognities van een kind. Hoe en waarom moeten leerkrachten dan met dit controversieel thema aan de slag gaan?³

Deze thesis probeert hier een antwoord op te bieden. Wij zullen ons voornamelijk richten op de vraag of de manier waarop Belgisch-Congo wordt geschetst (worden de misdaden beklemtoond? Of eerder de infrastructuurwerken?) een effect heeft op sociale cognitieve factoren - in het bijzonder racistisch denken, maar ook schuldgevoelens en empathie ten opzichte van de zwarte bevolking.

Vooraleer we elk van deze psychologische constructen aan bod laten komen, moet de term ‘racisme’ duidelijk gedefinieerd worden. Hierbij zal ik de etiologie van de term bespreken en vergelijken met de definitie die nu in de sociale psychologie gehanteerd wordt.

Racisme: Wat, hoe en waarom?

Het (on)bestaan van menselijke rassen

In de 18e eeuw postuleerde botanicus Carl Linnaeus dat men organismen in taxonomieën kon groeperen. Hij groepeerde dan de *Homo sapiens* (de ‘wijze mens’) samen met de chimpansees onder de primaten. Maar ook *Homo sapiens* kon volgens Linnaeus nog verder worden onderverdeeld in bijvoorbeeld de *Homo Europaeus albescens* (de blanke Europese man), de *Homo Americanus rubescens* (de ‘rode Amerikaan’) en zelfs *Homo sapiens monstrosus* (de ‘monstrueuze’, abnormale man) (“Carl Linnaeus”, g.d.; Marks, 2007). Dit populariseerde de gedachte dat er verschillende menselijke ‘rassen’ bestaan die elk over hun eigen idiosyncratische eigenschappen beschikken (Bethencourt, 2014).

²Deze thesis focust op het Belgisch kolonialisme, maar dit geldt voor alle donkere perioden van de menselijke geschiedenis. De Nationale Opera & Ballet (2020) verfilmde bijvoorbeeld de ontmoeting tussen een jonge onderzoekster die samen met een Franse verzetsstrijder van negentig het kamp waar haar broer stierf gingen bezoeken. Ook hier zei de onderzoekster dat: “Comme ça, même si c’est une période morbide, assez violente, ça permet de faire de la prévention - pour dire (...) plus jamais ça.” [02:34-02:40]

³Dezelfde vraag werd overigens gesteld over het verplichten van educatie over de Holocaust, zie Annan (2010).

Wat later, in de 19e eeuw, werd het idee verspreid dat men mensen niet enkel kon categoriseren, maar ook nog kon rangschikken. Zo zouden bepaalde ‘rassen’ (meestal de ‘blanke man’) superieur zijn ten opzichte van andere: slimmer, mooier, beter. (“Scientific racism”, g.d.) Zo verzekerde Arthur de Gobineau in zijn werk *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853, p.305): “On prouvera sans peine que l’activité, l’énergie, l’intelligence des sujets les moins doués dans les races dominatrices surpassent l’intelligence, l’énergie, l’activité des sujets correspondants produits par les autres groupes.”

Deze stelling bleek echter volledig fout, niet enkel op moreel maar ook op wetenschappelijk vlak. Men vond bijvoorbeeld bij het decoderen van het menselijk genoom in de jaren 1960 dat de variabiliteit binnen een ‘ras’ bijna tien keer hoger lag dan tussen ‘rassen’ (Cosmides et al., 2003). De mensheid kan met andere woorden zelfs in biologische termen slechts één ‘ras’ vormen: dat van *Homo Sapiens*; een stelling die de UNESCO reeds fors verdedigd had in *The race question* (“The Race concept: results of an inquiry”, 1950). Groepseigenschappen zouden dus eerder van culturele en niet van genetische oorsprong zijn (Marks, 2007).

In *The race question* werd het begrip ‘racisme’ als volgt omschreven: “[Racism] involves the belief in the innate and absolute superiority of an arbitrarily defined human group over other equally arbitrarily defined groups. Instead of being based on scientific facts, it is generally maintained in defiance of the method.” (“The Race concept: results of an inquiry”, 1950, p.3).

Om dit wat concreter te maken, nemen we het voorbeeld van een reportage-fragment uit 1961 waar er aan een moeder wordt gevraagd of zij zou instemmen met het huwelijk tussen haar zoon en een zwarte persoon; ze zou dit niet wensen, zegt ze: “Parce que je crois qu’il ne faut pas mélanger les races. (...) Il faut laisser les niveaux entre eux, parce que sinon on fait des déclassés je crois.” [11:22 - 12:32] (OfficialEels, 2020).

Deze expliciete rangschikking van menselijke ‘rassen’ wordt hedendaags beschouwd als een extremere vorm van een breder fenomeen; een fenomeen dat trouwens wellicht zo oud is als de mensheid zelve.

Mensen hebben een natuurlijke tendens om de ‘wij’ van de ‘zij’ te onderscheiden; wij splitsen onszelf en anderen op in min of meer willekeurige categorieën: op basis van geografie, huidskleur, afsprong, socio-economische status, seksuele voorkeur, religie etc. In de vroegere definitie van racisme, vloeide categorisatie voort uit het idee dat er inherente, biologische verschillen bestaan tussen mensen. Het is ook iets van alle tijden en komt op verschillende vlakken terug. In zijn boek *Racisms: from the Crusades to the Twentieth Century* vermeldt Bethencourt (2014) bijvoorbeeld de stereotypering en discriminatie die op religie gebaseerd was: “Phenotype features, forms of dress, and/or hairstyles linked to religious beliefs became the obvious criteria for identification — the first step in the assessment of different peoples. (...) The projection of permanent psychological features onto different peoples and their descendants was part of the process of building alliances and defining enemies.” [p. 11]⁴

In het algemeen kan men racisme dan ook beschouwen als een specifiekere vorm van een vooroordeel (Eng.: *prejudice*) (Allport et al., 1954). Een vooroordeel hebben is het karakteriseren van een individu *i* als zijnde *x* (wat meestal een negatieve eigenschap is) omwille van *i*’s behoren tot een bepaald, arbitrair gedefinieerde groep *G*.

⁴Religie veroorzaakt uiteraard ook vandaag de dag discriminatie. In het algemeen is het een groepskenmerk die vaak tot discriminatie heeft geleid. De inhoud van deze religieuze groepen lijken wel van belang op de mate van discriminatie: denken ze dat hun religie superieur is aan een ander? Of wordt broederschap aangemoedigd? (Hoffmann et al., 2020)

Deze groep wordt dus gelijkgeschakeld aan deze x -component, wat een vorm van ‘essentialisme’ is: men gaat een ‘essentie’, een onderliggend kenmerk, aan een categorie van mensen plakken die vaak (maar niet altijd⁵) op een objectief (maar vaak ook willekeurig) kenmerk berust.

Dit betekent niet dat er geen onderliggende kenmerken bestaan die deze groepen van elkaar onderscheiden; men spreekt van een vooroordeel indien deze extra kenmerken aangenomen worden, ook al zijn deze in werkelijkheid niet of nauwelijks aanwezig.

In deze definiëring van racisme beperk ik mij dus niet tot het geloof dat er verschillende menselijke rassen bestaan die ook nog gerangschikt kunnen worden zoals de term oorspronkelijk inhield; racisme gaat hier eerder over het geloof dat de zwarte bevolking een bepaalde (meestal negatieve) essentie omvat.

Waarom zijn mensen racistisch?

Binnen de sociale psychologie werden er verschillende theorieën geformuleerd om racisme, en in het algemeen vooroordelen, te gaan verklaren (voor een overzicht, zie Hogg (2016)); ik zal mij hier voornamelijk baseren op de Sociale Identiteit Theorie zoals besproken door Tajfel (1970).

In een eerste plaats beschreef Tajfel (1969) het ontstaan van racisme aan de hand van de sequentie: (1) *categorisatie* (mensen worden onderverdeeld in discrete groepen; in verband met onze omkadering van racisme, op basis van huidskleur), (2) *assimilatie* (bepaalde kenmerken worden aan deze groep gekoppeld) en (3) *coherentie* (de gedragingen en kenmerken van een individu binnen de groep worden verklaard aan de hand van zijn behoren tot deze groep).

Deze sequentie kunnen we op één lijn trekken met de definiëring van vooroordelen zoals we in het vorige deel hebben besproken: mensen hebben een natuurlijke tendens om categorieën op te maken, en op basis hiervan oordelen over anderen te vellen.

Tajfel veronderstelde daarenboven dat deze categorisatie sowieso tot discriminatie leidt, of de persoon er zelf baat bij heeft of niet (Tajfel, 1970) - dit in tegenstelling tot de Realistic Conflict Theory van Sherif die ervan uitging dat mensen discrimineren omwille van belangenconflicten (Hogg, 2016).

Om dit aan te tonen ontwierp hij het minimale groep paradigma. Hierbij werden proefpersonen tot een bepaalde groep toegewezen op basis van een superficieel kenmerk (bv. zogezegd op basis van hun voorkeur voor een specifieke schilder; in werkelijkheid werden ze volledig willekeurig in groepen ingedeeld). Ze kregen dan, elk in een afzonderlijke ruimte, een bundel toegediend met een reeks cijfers op. De bovenste reeks verwees naar de punten die participant x toegediend kregen, de onderste idem voor participant y . Enkel de identificatienummers en de groep waartoe deze twee personen toe behoren werden vermeld (bv. participant 29 behoort tot de groep ‘Kandinsky’, en participant 11 tot groep ‘Klee’).

⁵Het onderscheid tussen de Hutus en Tutsis bijvoorbeeld die de Rwandese genocide veroorzaakte is moeilijk af te leiden uit een objectief kenmerk. Het kwam waarschijnlijk pas tot stand na de Belgische kolonisering die, om hun willigheid te winnen, meer voordelen gaf aan de Tutsis (Umutesi, 2006).

Uit de resultaten bleek dat mensen de punten eerlijk gingen verdelen indien beide participanten uit dezelfde groep kwamen (of het nu ‘Kandinsky’ of ‘Klee’ was); maar indien een van hen uit hun eigen groep kwam (‘Kandinsky’) en de andere uit de andere groep (‘Klee’), dan koos een merendeel van de proefpersonen ervoor om hun eigen groep (de ‘Kandinskys’) zo veel mogelijk te bevoordelen - de persoon zelf verdiende hiermee niets bij.

Tajfel (1970) verklaarde deze resultaten als volgt: mensen voegen tot hun eigen identiteit het behoren tot een groep toe (de ‘in-groep’, bv. ‘Ik ben een Kandinsky’ of ‘Ik ben ‘blank’”); en als deel van deze groep wenst men een positief in-groepsimago te bereiken en te behouden. Alle mensen die niet tot deze in-groep behoren, maken deel uit van de ‘uit-groep’ (alle ‘Klees’ of alle ‘zwarten’); om de eigen groep te beschermen zal dus deze uit-groep worden benadeeld. Mensen wensen met andere woorden niet enkel hun *eigen* belangen te verdedigen, maar ook zeker de belangen van *hun groep*.

Dit kan enerzijds tot discriminatie leiden (bv. het geven van meer punten aan in- dan aan de uit-groep, het aanwerven van mensen binnen de eigen groep enz.), maar ook tot het koppelen van negatieve eigenschappen aan mensen die niet tot de eigen groep behoren; dat zijn dus vooroordelen (het toewijzen van negatieve kenmerken aan een uit-groep). In zijn meest ernstige vorm (als de uit-groep als een duidelijke bedreiging voor de in-groep gepercipieerd wordt) kan dit tot genocide leiden.

Volgens deze theorie vertonen mensen dus racisme niet omwille van persoonlijke belangen, maar om de groep te verdedigen (in het geval van onze definiëring van racisme, andere blanke mensen⁶).

Racisme: expliciet ouderwetse vorm, nieuwe vorm en impliciete vorm

De manier waarop wij hier racisme hebben gedefinieerd ging dus om vooroordelen op basis van een donkere huidskleur; oftewel het geloof dat een individu *i* een kenmerk *x* bezit omdat alle individuen met een donkere huidskleur meestal *x* zijn (of als zodanig worden beschouwd). Men kan dan vragen of mensen al dan niet instemmen op stellingen die naar dit geloof peilen (bv.: denkt u dat zwarte mensen *x* zijn?). Men dient echter erop te bemerken dat het instemmen met een bepaalde stelling onderhevig is aan sociaal wenselijke antwoorden; de manier waarop racisme tot uiting komt is dus afhankelijk van de sociale normen waarin men verkeerd.

Pettigrew en Meertens (1995) wezen er in het bijzonder op dat vroegere metingen van racisme niet meer moderne, subtiele vormen van racisme kunnen oppikken. Men zal bijvoorbeeld niet meer zeggen dat men denkt dat de blanke man superieur is, men gaat eerder de mening hebben dat zwarte mensen gewoon niet genoeg moeite doen om zich aan de maatschappij te integreren bijvoorbeeld (dit geldt eveneens voor andere vormen van vooroordelen, zoals vooroordelen op basis van religie, geslacht enz.).

Daarom onderscheidden ze twee vormen: enerzijds de ‘flagrante’ (Eng.: *blatant*), meer ouderwetse vorm van racisme; en anderzijds de ‘subtiele’ (Eng.: *subtle*), meer moderne vorm van racisme. Waar flagrant racisme de nadruk legt op een duidelijke afkeer van contacten met mensen uit een andere groep, gaat subtiel racisme eerder de nadruk leggen op culturele verschillen en het verdedigen van de eigen cultuur. Subtiel racisme gaat zich ook uiten door een afwezigheid van positieve gevoelens ten opzichte van andere groepen.

⁶Uiteraard betekent dit niet dat racisme enkel maar van toepassing is op blanke mensen; het hangt er vanaf hoe ‘racisme’ wordt ingevuld (gaat het om het rangschikken van mensen, of over een negatieve etnische stereotypering? enz.).

Maar racisme kan ook impliciet optreden: mensen kunnen vooroordelen vertonen, ook al zouden ze deze niet expliciet, bewust aanvaarden. Mensen gaan bijvoorbeeld sneller reageren op stereotiep-congruente paren, zoals ‘gevangenis’ en ‘Malik’ (Malik is een vaak voorkomende Afro-Amerikaanse naam), dan op stereotiep-incongruente paren, zoals ‘gevangenis’ en ‘Brandon’ (Brandon is eerder een Europees-Amerikaanse naam) (Greenwald et al., 1998).

Impliciete metingen blijken echter nauwelijks noch discriminatoir gedrag noch de mate van vooroordelen te verklaren (Oswald et al., 2013); expliciete metingen van vooroordelen zijn ook betere voorspellers voor racistische opvattingen (Ditonto et al., 2013; Oswald et al., 2013).

Om deze redenen zal ik binnen deze thesis enkel rekening houden met deze expliciete en subtielere vorm van racisme.

Wat betreft de effecten van het leren over verleden misdaden van een natie (zoals Belgisch-Congo) op deze metingen van racisme, zijn er naar mijn weten nog geen bevindingen gepubliceerd.

Cognitieve factoren & reactie op verleden in-groepsmisdaden

We hebben in de vorige sectie besproken wat de term racisme inhoudt en waarom het optreedt. We hebben eveneens een belangrijke meting van racisme besproken, namelijk de schaal van subtiel racisme zoals deze door Pettigrew en Meertens (1995) werd opgesteld (we zullen deze ook binnen deze thesis als uitkomstvariabele opnemen). Om een beetje vooruit te blikken op de komende sectie, is het van belang om in acht te houden dat categorisatie en groepsidentificatie wellicht inherent zijn aan de mens als biologisch wezen. De mens is in zijn kern een sociaal wezen: zijn identiteit is sterk gebonden aan zijn behoren tot een bepaalde groep; en waarschijnlijk is dit zo voor een reden. Zonder deze groepsidentiteit zouden maatschappijen, met hun auto-regulatorische maatstaven (bv. het betalen van taksen voor de eigen land, het respecteren van wetten en normen enz.), niet bestaan. Deze groepsidentiteiten zijn dus niet per definitie ‘slecht’; groepsidentiteiten zorgen ook voor verbintenis⁷.

Ik zal in dit onderdeel meer specifiek inzoomen op de sociale cognitieve metingen die ik in mijn onderzoek heb gebruikt die de relatie tussen subtiel racisme en het leren over verleden in-groepsmisdaden zouden kunnen mediëren, met name collectieve schuld (een psychologisch component die groepsidentificatie genoodzaakt om te kunnen worden ervaren) en empathie (die geen groepsgerelateerde psychologische reactie is op verleden in-groepsmisdaden).

Collectieve schuld

Groepsidentiteiten kunnen bepaalde emoties op groepsniveau veroorzaken (‘collectieve gevoelens’). Een supporter van een voetbalploeg zal op deze manier volledig meegaan met wat er op het veld speelt; hun identiteit als teamlid zal hen verheugen bij hun winst, en betreuren bij hun verlies. Deze groepsgerelateerde emoties kunnen dan ook gekaderd worden binnen de Intergroep Emotie Theorie die stelt dat emoties bij een individu uitgelokt kunnen worden door handelingen die op groepsniveau gebeuren (Smith & Mackie, 2016; Smith et al., 2007).

⁷Volgens Harari (2018) zouden deze ‘collectieve waanzinnen’, dat is een sociale constructie die in werkelijkheid onbestaand is maar als bestaand wordt ervaren, zoals landgrenzen of nationaliteit (maar ook sociale economische status, de Staat enz.), ons succes als soort verklaren: het brengt miljoenen onbekende mensen onder hetzelfde dak (‘wij’) en zorgt ervoor dat we met elkaar kunnen samenwerken.

De emotie waar we hier op zullen focussen is schuld. Schuld treedt op bij een schending van een morele norm, en net als andere collectieve emoties kan deze ook opkomen bij (hedendaagse of verleden) schendingen door in-groepsleden (Branscombe et al., 2004; Doosje et al., 1998). Het leren over verleden in-groepsmisdaden, die dus morele normen schenden, kunnen ook schuldgevoelens uitlokken.

In een minimaal groepsparadigma verdeelde Doosje et al. (1998, studie 1) proefpersonen bijvoorbeeld zagezegd in twee groepen: de inductieve en de deductieve denkers (in werkelijkheid werden ze allen onder de inductieve denkers groep geplaatst). Vervolgens vroeg men aan de deelnemers om kunstwerken van andere inductieve denkers (de in-groep) of van deductieve denkers (de uit-groep) te beoordelen.

Ze kregen in een tweede fase te weten of andere inductieve denkers al dan niet lagere scores gaven aan deductieve denkers. Doosje et al. (1998) wees erop dat sommige participanten als in-groepslid op deze feiten reageerden door schuld te ervaren, ook al werd de discriminatie door iemand anders dan henzelf gepleegd.⁸

Collectieve schuldgevoelens worden anderzijds ook uitgelokt door herinneringen aan verleden in-groepsmisdaden, zoals de Holocaust (Rensmann, 2004), het Nederlands kolonialisme (Doosje et al., 1998, studie 2) of het Belgisch kolonialisme (Klein et al., 2011).

Het wordt echter niet door elk in-groepslid ervaren (Doosje et al., 2004). Volgens Ferguson en Branscombe (2014) genoodzaakt het namelijk drie componenten: (1) *in-groepsidentificatie* (een persoon moet zich minimaal met een groep identificeren om zich schuldig te kunnen voelen ten opzichte van het gedrag van een groepslid) (2) *verantwoordelijkheid* (het in-groepslid was verantwoordelijk voor de schade die er werd verricht) en (3) *legitimiteit* (men oordeelt dat er geen goede reden was om dit immoreel gedrag te plegen).

In het algemeen hangt groepsidentiteit samen met een verhoogde mate van collectieve schuld (Ferguson & Branscombe, 2014; Klein et al., 2011). Een onderzoek van Klein et al. (2011) stelde echter vast dat Belgische identificatie een kwadratische relatie vertoonde met de mate van collectieve schuld ten opzichte van de misdaden die er tijdens het Belgisch kolonialisme werden verricht. Bij een zeer hoge identificatie kan namelijk de confrontatie met een in-groepsmisdaad bedreigend aanvoelen; men zal in dit geval eerder de misdaden legitimeren, negeren, minimaliseren, of herinterpreteren (Ferguson & Branscombe, 2014; Klein et al., 2011).

Wat betreft verantwoordelijkheid en legitimiteit, wees de studie van Doosje et al. (1998, studie 2) erop dat indien de daden van het Nederlands kolonialisme in Indonesië werden gekaderd in termen van de verbeterde infrastructuur, school- systemen en rechtssystemen, participanten minder collectieve schuldgevoelens rapporteerden in vergelijking met een beschrijving die eerder de exploitatie en de moorden door Nederlandse kolonisatoren beschreef.

De mate waarin collectieve-schuld ervaren wordt, hangt dus af van een aantal voorwaarden: men moet zich minimaal met een groep die de misdaad heeft gepleegd kunnen identificeren, en men moet ook de geschiedenis als illegitiem en immoreel percipiëren. Als men zich geen Belg voelt, of niet het Belgisch kolonialisme als negatief beschouwt, kan men verwachten dat er weinig collectieve schuld zal worden ervaren.

⁸Ook andere primaten vertonen soortgelijke reacties op de ondeugendheid van andere groepsleden. Zo bleek uit een onderzoek van Kutsukake en Castles (2004) dat chimpansees die niet betrokken waren bij een conflict soms verzoeningsgedrag vertonen aan het slachtoffer.

Net zoals persoonlijke schuld vervult collectieve schuld anderzijds een aantal pro-sociale functies. Collectieve schuld bevordert herstelgedrag (Ferguson & Branscombe, 2014); dit kan zich uiten via publieke excuses, monetaire compensaties of andere behulpzame acties ten opzichte van de getroffen uit-groep (Amodio et al., 2007).

Met betrekking tot het Belgisch kolonialisme is een mooie illustratie hiervan de recente open brief die Koning Filip stuurde naar de Congolese president Félix Tshisekedi (Libre.be, 2020): “(...) À l’époque de l’État indépendant du Congo des actes de violence et de cruauté ont été commis, qui pèsent encore sur notre mémoire collective. La période coloniale qui a suivi a également causé des souffrances et des humiliations. Je tiens à exprimer mes plus profonds regrets pour ces blessures du passé dont la douleur est aujourd’hui ravivée par les discriminations encore trop présentes dans nos sociétés. (...) Les défis mondiaux demandent que nous regardions vers l’avenir dans un esprit de coopération et de respect mutuel.”⁹

Collectieve schuld is ook negatief gecorreleerd met sociale dominantie oriëntatie (Branscombe et al., 2004) (een meting dat sterk in verband staat met subtiel racisme (Bäckström & Björklund, 2007)) en vooroordelen (Pedersen et al., 2004).

Het opwekken van dit gevoel door middel van het leren over Belgisch-Congo zou dus kunnen leiden tot een vermindering van racisme; maar de hierboven benoemde studies zijn correlatieel - of er dus een direct causale factor speelt, is onduidelijk.

Empathie: empathische bezorgdheid en medelijden voor een uit-groep

Naast collectieve schuld (een emotie die dus wordt ervaren door de schending van een morele norm door een in-groepslid) is empathie een andere, relevante sociaal-cognitieve factor als reactie ten opzichte van in-groeps misdaden. Davis (1983) definieerde empathie in de brede zin als “reactions of one individual to the observed experiences of other.” Het gaat dus over gevoelens die worden opgewekt door wat iemand anders meemaakt. In tegenstelling tot collectieve schuld, is er geen nood aan identificatie met een bepaalde in-groep om deze emotie te ervaren.

Volgens Davis beschouwd men empathie best als een multidimensionaal concept: het omvat zowel een cognitief aspect (kan ik mij inbeelden wat het is om iemand anders te zijn?) als een emotioneel aspect (ervaar ik wat een andere persoon ervaart? Dit houdt een meer viscerale component in in vergelijking met het cognitief aspect van empathie). Wij zullen het hier eveneens op deze manier kaderen; we zullen in het bijzonder ons op de emotionele component richten door gebruik van het onderdeel ‘empathische bezorgdheid’ van Davis’ Interpersonal reactivity Index (IRI) (Davis, 1983), alsook medelijden voor de zwarte bevolking (De Vos, Van Zomeren et al., 2013).

De IRI werd door Davis (1983) ontwikkeld om empathie als psychologisch construct te meten. Zoals eerder werd vermeld, onderscheidde Davis (1983) verschillende vormen van empathie. In het bijzonder postuleerde hij vier onderdelen van het concept: perspectief inname (hoe goed kan ik mij in andermans schoenen plaatsen?), fantasie (de tendens om zichzelf in imaginaire omstandigheden in te beelden), persoonlijk leed (een zelf-georiënteerd gevoel van angst en ongemak in interpersoonlijke omstandigheden) en uiteindelijk empathische bezorgdheid (ander-georiënteerd gevoel van sympathie en bezorgdheid ten opzichte van ongelukkige mensen).

⁹Een ander voorbeeld is de vraag van Franse president Emmanuel Macron naar een historische analyse van de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog (“Emmanuel Macron confie à l’historien Benjamin Stora une mission sur la mémoire de la colonisation et de la guerre d’Algérie”, 2020).

Dit vermogen om te kunnen nadenken op een niet-egocentrisch manier zou volgens Hoffman (zoals geciteerd door Davis (1983)) ook belangrijk zijn voor de ontwikkeling van pro-sociaal gedrag bij kinderen. Deze meting werd alsook recent gevalideerd in een Belgische context (Corte et al., 2007).

Wat betreft de samenhang tussen deze meting en racisme, zijn de bevindingen in de literatuur inconsistent; in het bijzonder lijkt het af te hangen van welk onderdeel er in de studie wordt opgenomen. Empathie (als een geaggregeerde meting van alle componenten uit de IRI) zou bovenop sociale dominantie oriëntatie (SDO) en rechtse autoritarisme (*right wing authoritarianism*, RWA; twee metingen die racisme voorspellen) de mate van algemeen vooroordelen voorspellen (Bäckström & Björklund, 2007). In een onderzoek van Onraet et al. (2017) bleek eveneens dat perspectief inname, maar niet empathische bezorgdheid, direct gelinkt was met de mate van racisme (als gemeten door de schaal van subtiele racisme van Pettigrew en Meertens (1995)). In een longitudinale studie tijdens de adolescentie vond Miklikowska (2018) dat empathie de attitude ten opzichte van migranten kon verklaren – maar hier bleek eveneens dat de empathische bezorgdheid niet direct gepaard ging met attitudeveranderingen. Empathische bezorgdheid had eerder een indirect effect op attitude via perspectiefinname. Uit een studie van Levin et al. (2016) met een wat grotere steekproef (N = 604) bleek echter dat empathische bezorgdheid sterker samenhang met een algemene maat van vooroordelen in vergelijking met perspectief inname (respectievelijk $\beta_{EB}=-0.31$ en $\beta_{PI}=-0.14$).

Een tweede aspect dat men hierbij zal opnemen is de mate van empathie ten opzichte van een specifieke uit-groep. De Vos, Van Zomeren et al. (2013) toonden aan dat het uiten van boosheid door de uit-groep de mate van intergroepsconflict kan verminderen. Door boosheid uit te drukken worden empathische gevoelens opgewekt, wat op zijn beurt de tendens verhoogt om de beschadigde intergroepsrelatie te herstellen. In hun studie hebben ze echter niet gekeken naar hoe deze maat van empathie mogelijks gerelateerd kan zijn aan meer cognitieve aspecten van uit-groepen, zijnde stereotypering of vooroordelen.

Deze maat is naar mijn weten ook niet verder gebruikt geweest; maar houdt wel rekening met empathische gevoelens ten opzichte van een specifieke groep. Dit kan in termen van relatie tussen het leren over verleden in-groeps misdaden en racisme interessant zijn om na te gaan.

Een van de beperkingen met betrekking tot empathisch onderzoek is het feit dat verschillende onderzoekers dezelfde term gebruiken met andere operationalisaties wat de effecten en de link met vooroordelen nog bemoeilijkt, een fenomeen dat Hagger (2014) onder de noemer ‘*déjà-variable*’ plaatste.

In relatie met collectieve schuld, werd bijvoorbeeld door een onderzoek van Pedersen et al. (2004) de effecten van empathie bekeken, maar hierbij werd er gebruikt gemaakt van Davis (1983) IRI gecontextualiseerd naar inheemse Australiërs (bv. ‘I try to understand Aboriginal issues by imagining how things look to them’). De studie van De Vos, Van Zomeren et al. (2013) stelde ‘empathie’ anderzijds op door gebruik te maken van de volgende metingen: ‘To what extent do you empathize with German students such as Lena?’ en ‘To what extent do you feel indifferent toward German students such as Lena?’

Uit een meta-analyse van Hall en Schwartz (2019) bleek eveneens dat ‘empathie’ door verschillende onderzoekers op een zeer diverse wijze gemeten wordt. Zo stelden de auteurs dat: “This variation in the number and content of elements included in empathy definitions illustrates that authors fundamentally disagreed on what warrants the label “empathy.” (...) As it stands, the field is not conceptually coherent, which impedes researchers’

ability to draw meaningful conclusions from existing empathy studies whose conceptual and operational approaches differ non-systematically.” [p.230-237]

Desalniettemin zal ik hier empathie gaan bevragen; zowel door middel van de IRI (Davis, 1983), als door een meting gelijkaardig aan deze die door De Vos, Van Zomeren et al. (2013) werd gebruikt.

Op een theoretisch niveau kan empathie als begrip voor de moeilijkheden van een ander een belangrijke springplank vormen om pro-sociaal gedrag te vertonen. Daarbovenop blijkt empathie deels te kunnen worden aangeleerd (Heyes, 2018). Om deze redenen kan het een interessant concept zijn om in een studie op te nemen, zeker in een scholingscontext.

Het huidige onderzoek

Het huidige onderzoek tracht deze afwezigheid in onderzoek over de effecten van het leren over het Belgisch kolonialisme op racisme in te vullen. Gegeven dat het leren over Belgisch-Congo mogelijks verplicht wordt in het middelbaar onderwijs, richtte men zich hier initieel op Belgische jongeren tussen de 15 en 18 jaar. Om de steekproef te vergroten, werden er eveneens proefpersonen tot en met 25 jaar aangeworven.

Ik heb allereerst de manier waarop Belgisch-Congo wordt geportretteerd experimenteel gemanipuleerd. In één conditie kregen jongeren enkel maar algemene informatie over Belgisch-Congo (de controle-conditie); in een tweede conditie werd de klemtoon gelegd op de infrastructurele werken ten tijde van het kolonialisme (de legitimatie-conditie); in een laatste conditie (de misdaden-conditie) werd de klemtoon gelegd op de misdaden die er destijds werden gepleegd. De bedoeling was om na te gaan of dit de mate van subtiel racisme beïnvloedde.

Daarnaast heb ik een exploratief onderzoek opgesteld door middel van een structural equation model (SEM) om na te gaan hoe de variabelen die ik heb opgenomen in het onderzoek, met name subtiel racisme, de mate van identificatie in het Belg-zijn, collectieve schuld, empathische bezorgdheid, en empathie ten opzichte van de zwarte bevolking, met elkaar samenhangen.

Methode

Steekproef

Een eerste steekproef bestond uit 137 participanten uit het middelbaar onderwijs (15 tot en met 18 jaar) waarvan enkel 43 de hele survey hebben afgerond. Omwille van deze grote uitval werd de steekproef uitgebreid naar een populatie tot en met 25 jaar. Hierbij werden er bijkomend 242 participanten aangeworven, met 121 participanten die de volledige survey hebben ingevuld.

3 participanten waren ouder dan 25 jaar, en 14 participanten scoorden lager dan 2 op een viervragentest die naging of ze aandachtig de tekst hadden gelezen; deze werden dus weggehaald voor verdere analyse (zie ‘lees check’, Tabel 5).

Dit resulteerde in 147 participanten. Met deze steekproefgrootte, een power van 80% en een significantieniveau van 0.05%, kan men een verschil tussen drie groepen met een effectsize van 0.26 detecteren (Champely, 2018).

De steekproef had een gemiddelde leeftijd van 19.62 jaar (SD = 2.38) (99 Vrouwen, zie Tabel 6 voor een gedetailleerd overzicht). De participanten bleken een goede algemene achtergrondkennis te hebben wat betreft

Belgisch-Congo, zoals bleek in hun algemene score op een viervragenquiz ($M = 3.18$, $SD = 1.40$) alhoewel ze een middelmatige zelfkennis rapporteren (schaal van 0-7: $M = 3.31$, $SD = 0.77$). Beide metingen van kennis waren positief maar matig met elkaar gecorreleerd ($r = 0.39$).

Opzet

Procedure

De studie werd online aangeboden via het Qualtrics survey programma. Bijlage 1 biedt een overzicht van het gebruikte materiaal. Na het toestemmen van de algemene voorwaarden, werd er enkele biografische gegevens opgevraagd (leeftijd, gender, status (werkend/student), opleiding, nationaliteit etc.). Vervolgens werd er de mate van identificatie met het Belg-zijn gevraagd, alsook de mate van empathische bezorgdheid (een onderdeel van de IRI, zie materiaal).

In het vervolg van de studie, werd elke proefpersoon willekeurig toegewezen aan één van de drie condities: controle, legitimatie of misdaden. In de controle-conditie kregen proefpersonen een tekst te lezen over algemene historische feiten met betrekking tot Belgisch-Congo (jaar van oprichting, economie etc.). In de legitimatie-conditie kregen proefpersonen bovenop nog informatie over de infrastructurele werken die werden geleverd binnen Belgisch-Congo (bv. aanleg van een spoorweg). In de misdaden-conditie lazen proefpersonen bovenop de tekst uit de controle-conditie een passage die de misdaden toelichtte die werden verricht onder het Belgisch koloniaal beleid (bv. afkappen van handen).

Vervolgens beantwoordden de proefpersonen vier vragen over de gelezen tekst, werd hen enkele vragen gesteld om het succes van de manipulatie na te gaan (*In welke maten ga je akkoord met de volgende stelling? (1) In de tekst werd er ook gefocust op de negatieve daden tijdens de Belgische kolonisatie van Congo. (2) In de tekst werd er ook gefocust op de infrastructuurwerken die België uitvoerde in Congo*; zie bijlage 1: gebruikte metingen, Tabel 5), en werd hen gevraagd wat hun empathische gevoelens waren ten opzichte van de zwarte bevolking, hun mate van collectieve schuld en ten laatste werd een maat van subtiel racisme afgenomen. De volgorde van de metingen waren identiek voor alle proefpersonen, maar de volgorde van de items voor elke meting waren gerandomiseerd. Voor een overzicht van de metingen, zie materiaalsectie Tabel 1 en voor de gebruikte items zie bijlage: gebruikte metingen, Tabel 4.

Analyse

Er werd allereerst nagegaan of de manipulatie de gerapporteerde mate van infrastructurele werken en/of misdaden die in de tekst werden benadrukt beïnvloedde (manipulatiecheck). Daarnaast werd er gekeken naar het effect van condities op de mate van subtiel racisme. Als bijkomende analyses werd er eveneens nagegaan of andere variabelen (empathie ten opzichte van de zwarte bevolking en de mate van collectieve schuldgevoelens) beïnvloed waren door de manipulatie. Alle analyses werden uitgevoerd via een between-subjects ANOVA door gebruik van R (R Core Team, 2019).

In een tweede deel heb ik een SEM opgesteld om de relatie tussen de gemeten variabelen na te gaan aan de hand van lavaan (Rosseel, 2012). Omwille van de kleine steekproefgrootte en om tot een betere model-fit te bekomen, heb ik de items geaggregeerd tot één meting om het aantal parameters te verminderen (zie Kline (2015)

voor een bespreking over SEM-inschattingen met kleine steekproeven), met name: subtiel racisme (Pettigrew & Meertens, 1995), collectieve schuldgevoelens (Klein et al., 2011), empathie ten opzichte van de zwarte bevolking (De Vos, Van Zomeren et al., 2013), empathische bezorgdheid als gemeten door de IRI (Davis, 1983) en mate van Belgische identificatie (Klein et al., 2011). Alhoewel dit theoretisch interessant zou zijn, heb ik beslist om ‘kennis’ als geaggregeerde maat niet in het model op te nemen, omwille van zijn lage interne consistentie ($\alpha = 0.38$, GLB = 0.53).

Allereerst werd het meest complexe model opgesteld waarbij elk van deze variabelen de maten van subtiel racisme beïnvloedde. Vervolgens werd een spaarzamer model opgesteld, en vergeleken met het complexere model via de χ^2_d toets zoals beschreven in Kline (2015) – totdat het meest spaarzaam en theoretisch relevant model overbleef (zie Tabel 3 voor een gedetailleerd overzicht van de modellenvergelijkingsprocedure). Een visualisatie van het model werd bekomen aan de hand van SemPlot (Epskamp, 2019).

Materiaal

Een overzicht van de gebruikte metingen is te vinden in Tabel 1; de interne consistenties van deze variabelen staan ook weergegeven in Tabel 2. Elk van de drie teksten in de controle-, de misdaden- en de legitimatie-condities waren opgesteld uit fragmenten van het Wikipediapagina ‘Belgisch-Congo’ (“Belgisch-Congo”, 2021) (zie Bijlage 2). De misdaden- en legitimatie-condities begonnen met hetzelfde fragment uit de controle-conditie; in een tweede deel werden de gruweldaden toegelicht (zoals het afkappen van de handen van Congolese burgers) in de misdaden-conditie, terwijl er een kort overzicht werd geboden van de infrastructurele werken in de legitimatie-conditie.

Tabel 1*Overzicht metingen.*

Meting	Beschrijving
Empathie tov. de zwarte bevolking (De Vos, van Zomeren et al., 2013)	3-item schaal. De items peilde naar de mate van empathische gevoelens, specifiek voor de zwarte bevolking. Schaalscore: van 0 tot en met 21.
Empathische bezorgdheid (Davis, 1983)	7-item schaal. De items waren allemaal onderdeel van de 'empathisch bezorgdheid'-subschaal uit de Interpersonal Reactivity Index. De items peilden naar de mate van bezorgde gevoelens, zonder specifieke doelgroep. Schaalscore: van 0 tot en met 49.
Identiteit (Klein et al., 2011)	5-item schaal. Elk van de items peilde naar de mate van identificatie als Belg. Schaalscore: van 0 tot en met 35.
Collectieve schuld (Klein et al., 2011)	4-item schaal. Elk van de items peilde naar de vraag of proefpersonen schuld ervoeren als Belg ten opzichte van de misdaden die er tijdens het Belgisch-koloniaal verleden geplaagd werden. Schaalscore: van 0 tot en met 28.
Subtiel racisme (Pettigrew & Meertens, 1995)	12-item schaal. Deze vragenlijst bevat drie componenten: (1) het verdedigen van de eigen culturele norm (items 1, 2, 4, 7 en 10), (2) het vergroten van culturele verschillen (items 6, 9 en 12) en (3) de afwezigheid van positieve gevoelens ten opzichte van de uit-groep (items 3, 5, 8, 11). Schaalscore: van 0 tot en met 84.

Nota. Alle metingen waren gescoord op een 0-7 schaal gaande van 'helemaal niet akkoord' tot 'helemaal wel akkoord' behalve indien anders aangeduid. Alle metingen zijn ook meer in detail weergegeven op Tabel 4.

Tabel 2*Descriptieve en betrouwbaarheids- statistieken van de metingen.*

	Gemiddelde (SD)	Cronbach's α	Greatest-lower Bound (GLB)
Subtiel racisme	21.57 (12.68)	0.84	0.91
Empathie tov zwarte bevolking	15.54 (3.97)	0.72	0.73
Collectieve schuld	14.04 (8.27)	0.9	0.91
Identiteit	22.12 (6.61)	0.82	0.88
Empathische bezorgdheid	33.89 (6.94)	0.78	0.86

Resultaten

Effect van de experimentele manipulatie

Manipulatie check & effect van manipulatie op subtiel racisme.

De manipulatie bleek succesvol: in de misdaden-conditie gaven participanten in hogere mate aan dat de tekst op de negatieve daden van Belgische kolonisatoren werd gefocust in vergelijking met de controle-conditie ($M_{misdaden} = 4.30$ (SD = 1.82), $M_{controle} = 1.54$ (SD = 1.54), $t(135) = 8.01$, $p < 0.001$). Er was geen statistisch significant verschil tussen de legitimatie- en de controle-conditie ($M_{legitimatie} = 1.66$ (SD = 1.59), $t(135) = 0.35$, $p = 0.72$). In de legitimatie-conditie werden infrastructuurwerken hoger gerapporteerd ($M_{legitimatie} = 4.25$ (SD = 1.97)) vergeleken met de controle-conditie ($M_{controle} = 1.52$ (SD = 1.43), $t(135) = 7.61$, $p < 0.001$). Er was geen statistisch significant verschil tussen de misdaden- en de controle-conditie ($M_{misdaden} = 2.19$ (SD = 1.69), $t(135) = 1.89$, $p = 0.06$).

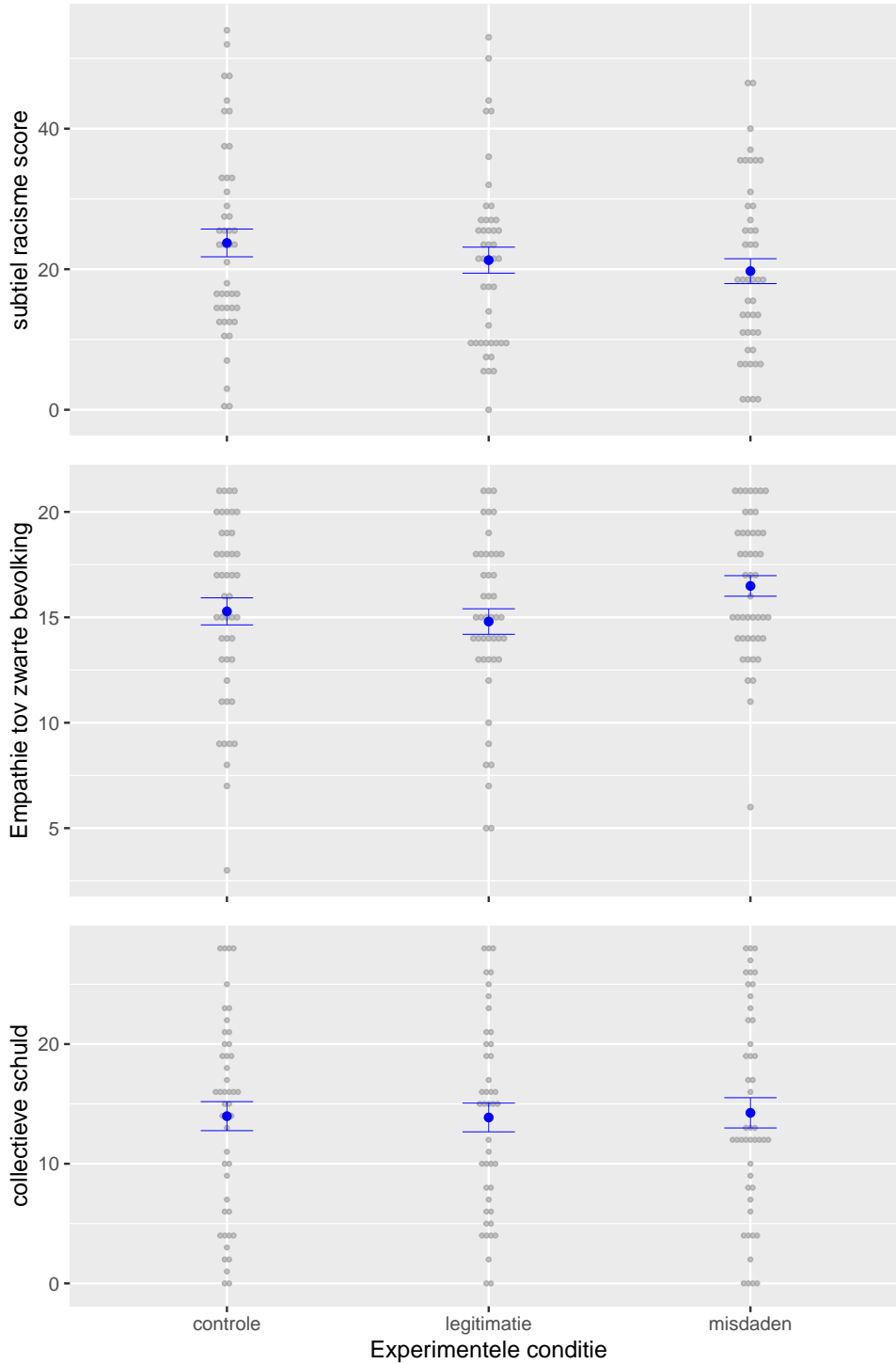
De manipulatie had echter geen effect op de subtiel racisme schaal ($M_{misdaden} = 19.72$ (SD = 12.14), $M_{legitimatie} = 21.29$ (SD = 12.42), $M_{controle} = 23.74$ (SD = 13.41), $F(2,135) = 1.19$, $p = 0.31$, $\eta^2 = 0.02$) (zie eveneens Figuur 1 voor een visuele weergave).

Bijkomende analyses

De experimentele manipulaties hadden eveneens geen effect noch op de variabelen empathie voor de zwarte bevolking ($M_{misdaden} = 16.49$ (SD = 3.34), $M_{legitimatie} = 14.8$ (SD = 4.06), $M_{controle} = 15.28$ (SD = 4.35), $F(2,135) = 2.26$, $p = 0.11$, $\eta^2 = 0.02$) noch op collectieve schuldgevoelens ($M_{misdaden} = 14.25$ (SD = 8.67), $M_{legitimatie} = 13.87$ (SD = 8.05), $M_{controle} = 13.98$ (SD = 8.22), $F(2,135) = 0.02$, $p = 0.97$, $\eta^2 = 0.00$).

Figuur 1

Score voor subtiel racisme, empathie ten opzichte van de zwarte bevolking en collectieve schuld per experimentele groep conditie.

Nota. De grijze punten representeren individuele scores, de blauwe het gemiddelde per conditie. De blauwe balken duiden de 95% betrouwbaarheidsintervallen aan.

Samenhang tussen sociale cognitieve factoren via SEM

Een overzicht van de associaties tussen de verschillende variabelen en hun distributies kan gevonden worden op Figuur 3. Ik stelde een SEM op waarbij allereerst identiteit, empathische bezorgdheid (als onderdeel van de IRI), empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking, collectieve schuld de mate van subtiel racisme verklaarden. Ik vergeleek bijgevolg dit model telkens met een spaarzamer model; een weergave en het uiteindelijke resultaat van de modellenselectieprocedure staat eveneens weergegeven op Tabel 3.

Tabel 3

Resultaten modelvergelijking.

Model	Df	AIC	BIC	χ^2	χ^2_d	df(χ^2_d)	P(χ^2_d)
(1)	2	2650.09	2679.36	11.82			
(2)	3	2650.56	2676.91	14.29	1.68	1	0.1943
(2)	3	2650.56	2676.91	14.29			
(3)	4	2653.58	2677.00	19.31	5.07	1	0.0243
(3)	4	2653.58	2677.00	19.31			
(4)	5	2687.30	2707.80	55.04	48.39	1	<0.001

Nota. Modellenvergelijking, gaande van complex naar simpel (significantie niveau met Bonferonni-correctie: $p=0.05/3=0.017$). In het vet wordt het behouden model aangeduid; deze wordt eveneens afgebeeld op Figuur 2. Een niet-significant resultaat betekent dat het meer complexe model niet beter de data vat dan het simpeler model; waarbij er dus wordt besloten om het meest spaarzame model te behouden. De verschillende modellen waren als volgt opgesteld:

(1) $SR \sim CS+EMP.B+Empathie\ tov.\ zwarte\ bevolking+ID$

$EMP \sim EMP.B$

$CS \sim Empathie\ tov\ zwarte\ bevolking + ID$

(2) $SR \sim CS+EMP.B+EMP$

$EMP \sim EMP.B$

$CS \sim EMP + ID$

(3) $SR \sim CS+EMP$

$EMP \sim EMP.B$

$CS \sim EMP + ID$

(4) $SR \sim CS+EMP$

$EMP \sim EMP.B$

$CS \sim ID$

SR: subtiel racisme; EMP: empathie tov zwarte bevolking; EMP.B: empathische bezorgdheid; CS: collectieve schuld; ID: mate van identificatie als Belg, \sim : wordt verklaard door..

Het uiteindelijk geselecteerde model is te zien in Figuur 2 en wordt meer in detail beschreven in Tabel 7. In Tabel 8 wordt ook de resultaten gepresenteerd per experimentele conditie. Zoals hier kan worden gevonden, zijn de SEM-inschattingen ruwweg dezelfde voor elke experimentele conditie.

Identiteitsgevoelens verklaarden niet de variantie in collectieve schuldgevoelens. Er werd een gematigd en negatief verband gevonden tussen empathie als persoonlijkheidstrekk enerzijds, en collectieve schuld en subtiel racisme anderzijds.

Zoals kan worden gemerkt op Figuur 3, bleek het lineair verband tussen collectieve schuldgevoelens en racisme hoog, maar deze relatie leek door middel van SEM deels verklaard door de derde variabele empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking.

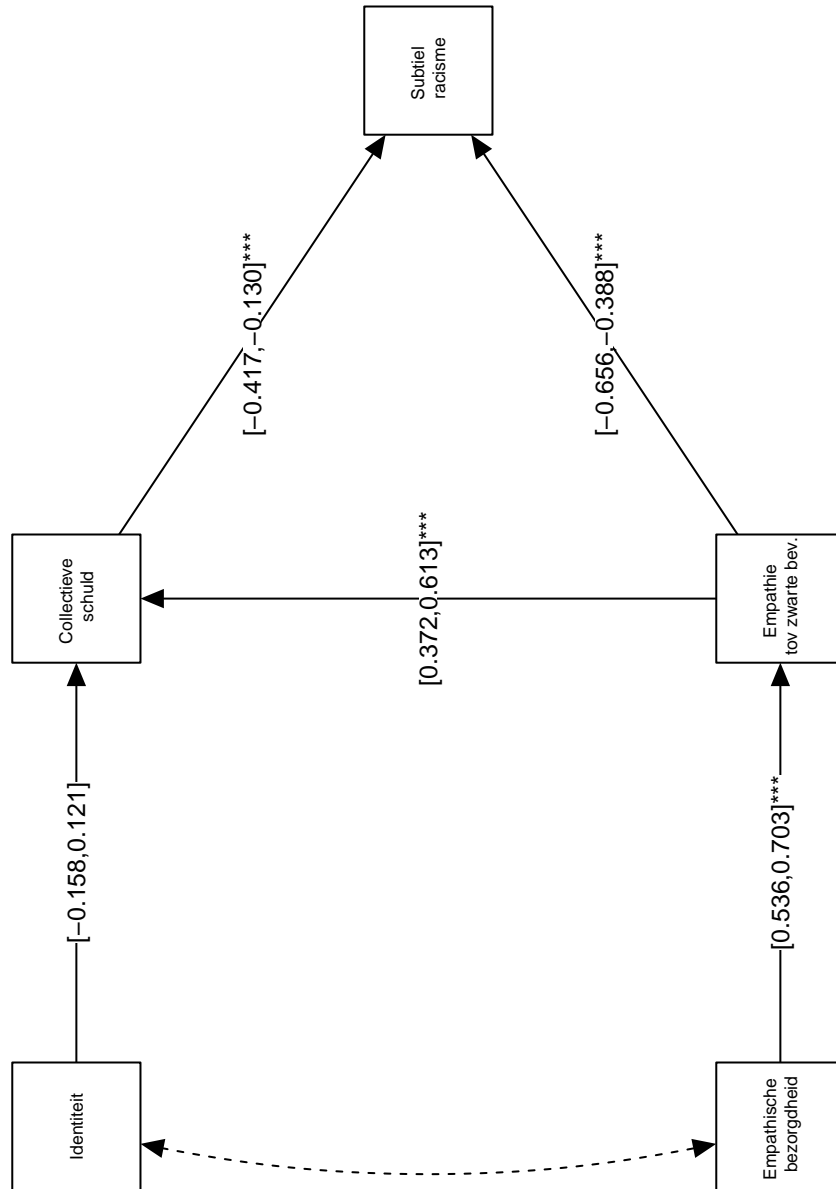
Empathische bezorgdheid bleek anderzijds eveneens empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking te verklaren; maar de directe relatie hiervan met racisme bleek onvoldoende om deze relatie in ons model op te nemen (zie modellenvergelijking in Tabel 3).

Identiteit en empathische bezorgdheid dragen in dit model niet bij in het verklaren van de variatie in subtiel racisme. Collectieve schuld is negatief gecorreleerd aan subtiel racisme, maar in deze steekproef is de relatieinschatting tussen collectieve schuld en subtiel racisme wat zwakker in vergelijking met de relatie tussen empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking ($\beta_{EMP} = -0.522$; $\beta_{CS} = -0.273$) en subtiel racisme. Met andere woorden blijkt uit het model dat empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking een negatievere ballast te zijn voor racistische denkpatronen vergeleken met collectieve schuldgevoelens, alhoewel dat beide onafhankelijk van elkaar bijdragen in het verklaren van subtiel racisme.

Men dient echter op te merken dat de steekproef redelijk klein is om met zekerheid verschillen tussen parameterinschattingen te toetsen; Een grotere steekproef zou nodig zijn om hier meer accurate conclusies te trekken.

Figuur 2

Resultaten SEM.

Nota. De gestandaardiseerde parameterschattingen met bijhorende betrouwbaarheidsintervallen zijn hier afgebeeld. Constructen werden opgemaakt door schaal-score berekeningen. Identiteit: mate van Belgische identiteitsgevoelens; Empathie tov zwarte bev.: Empathie ten opzichte van de zwarte bevolking; ***: $p < 0.001$.

Bespreking en conclusie

Er werd in deze studie geen effect gevonden van het lezen over de misdaden tijdens het Belgisch koloniaal verleden op de sociale cognitie van jongeren: noch op de mate van subtiel racisme, noch op empathische gevoelens ten opzichte van de zwarte bevolking en collectieve schuldgevoelens. Een SEM liet toe te bemerken dat subtiel racisme kon worden verklaard door zowel de mate van collectieve schuldgevoelens, als van empathie ten opzichte van de zwarte bevolking. Identificatiegevoelens met het 'Belg-zijn' bleek anderzijds in deze steekproef niet de variatie in subtiel racisme te verklaren. Identiteitgevoelens vertoonden ook geen lineair verband met collectieve schuldgevoelens (zie Figuur 3).

Enkele bedenkingen horen bij deze resultaten te worden vermeld.

Tekortkomingen aan de huidige studie & vervolgonderzoek

In het onderdeel empathie hebben we gezien dat 'empathie' door verschillende onderzoekers op een verschillende manier werd ingevuld, maar ook andere metingen binnen de psychologische literatuur lijden hieronder. Hierbovenop zijn veel psychologische maten nog onvoldoende gevalideerd. Naar mijn weten werd er bijvoorbeeld recent geen psychometrisch kwaliteitsonderzoek verricht om de schaal van 'subtiel racisme' zoals deze in 1995 door Pettigrew en Meertens (1995) werden opgesteld nogmaals te valideren en aan te passen binnen een huidige Belgische context. Hetzelfde geldt voor collectieve schuldgevoelens, waar de psychometrische kwaliteiten eerder in Amerikaanse dan in een Europese setting werden nagegaan.

Gegeven dat menselijke cognities voor een deel ontogenetisch bepaald worden (Henrich et al., 2010) is het noodzakelijk dat (sociale) psychologische metingen - dit in tegenstelling tot andere wetenschappelijke metingen zoals druk of temperatuur - constant aangepast worden aan de veranderde maatschappelijke omgevingen, zodanig dat ze gedrag blijven capteren; dit soort van onderzoek wordt hedendaags nog te weinig gedaan.

Daarnaast is het zo dat de huidige studie gebruik maakte van het lezen over bepaalde historische feiten (misdaden of infrastructuur) ten tijde van Belgisch-Congo – met andere woorden was het geen directe manipulatie van kennis. Om beter na te gaan hoe het leren over geschiedenis de cognitie van een kind vormt, zou men best naïeve proefpersonen moeten aanwerven; maar gezien de bekendheid van het thema is dit moeilijk. De gebruikte steekproef bleek eveneens een redelijke kennis te hebben over Belgisch-Congo, waardoor de manipulatie eerder een *priming-effect* dan een werkelijke *kennis-effect* zou hebben kunnen verwezenlijken. Men kan dus niet concluderen dat een toename van kennis niet zou leiden tot veranderingen in sociale cognitie.

Een ander element dat in dit onderzoek tekortschiet, is de relatieve kleine steekproef voor een between-subjects experimentele onderzoeksdesign. Idealiter zou een steekproef van 1740 participanten aangeworven moeten worden indien men de effecten van het legitimeren en het onderstrepen van misdaden ten opzichte van een controlegroep op de mate van racisme zou wensen na te gaan, gegeven dat men een effectgrootte van 0.4 zou verwachten tussen de drie condities (Brysbaert, 2019). Een steekproef van deze grootte zou eveneens voor meer nauwkeurige relatie-inschattingen zorgen in SEM. Gegeven dat het leren over Belgisch-Congo momenteel nog niet verplicht is, maar mogelijks wel in de toekomst verplicht zal worden, zou een studie die kinderen opvolgt terwijl zij hierover leren (met aandacht aan de manier waarop ze het leren) onze kennis van de effecten van het leren over geschiedenis op de cognities van kinderen kunnen bevorderen. Intussen kan men

eventueel ook een vergelijking maken tussen kinderen die hier reeds al les over hebben gekregen, en diegene die dat niet hebben gehad. Men kan het dan ook breder trekken naar andere leerstof over andere in-groepsmisdaden (bv. de Holocaust in Duitsland, de collaboratie in België, de Algerijnse oorlog in Frankrijk, de slavernij in de Verenigde Staten etc.).

Vervolgonderzoek zou 'Belgisch-Congo naïeve' (oftewel nog niet onderrichte) kinderen opvolgen, terwijl ze kennis vergaren over deze verleden misdaden. Men zou dan kunnen nagaan hoe het hun cognitie, en eveneens hun sociaal en moreel gedrag wijzigt. De effecten van het leren over de geschiedenis van in-groepsmisdaden kunnen in het algemeen beter worden onderzocht: (1) bij langere blootstelling aan het materiaal en (2) bij een naïeve steekproef. De vraag is ook of enkel blootstelling met de informatie, en/of kritische reflectie de effecten op sociale cognities mediëren.

Men zou dan ook kunnen nagaan of andere psychologische interventies (zoals bv. het bevorderen van empathie) een groter effect uitoefent op de sociale en morele ontwikkeling van kinderen; men zou zelfs een interactie-effect kunnen verwachten waarbij een hogere mate van empathie het leren over verleden misdaden meer invloed uitoefent op het vertonen van pro-sociale gedragingen in verband met de getroffen uit-groep. In ieder geval moet bijkomend onderzoek grondiger de elementen nagaan binnen het geschiedenisonderwijs die al dan niet een wijziging van cognitie en gedrag zouden kunnen bewerkstelligen.

Verder onderzoek zou ook aandacht moeten besteden aan de meting van 'kennis over Belgisch-Congo', en welke aspecten van kennis al dan niet een invloed uitoefent op zowel sociale cognitieve maten, maar ook op veranderingen in gedrag (Baumeister et al., 2007).

'Derde wereld'-objecten & psychologie

Er zijn ook andere perspectieven om de mogelijke relaties tussen kennis over het verleden en cognities aan te pakken. Ik heb mij voornamelijk hier gebaseerd op collectieve schuldgevoelens en empathie, maar dezelfde onderzoeken kunnen ook gebeuren aan de hand van een ander maar complementair kader, met namen door gebruik van het paradigma van het collectief geheugen (Eng. *collective memory*). Collectieve geheugens zijn deze herinneringen die mensen als groep (religieuze groep, nationale groep enz.) beslissen om te herdenken – deze herinneringen spelen dan ook een grote rol in de waarden die een groep aan zichzelf hecht. Bepaalde feestdagen zijn hier bijvoorbeeld aan gebonden (bv. Kerst), maar ook herdenkingsplaten (bv. straatnamen), musea enz.

Wat er op school al dan niet wordt geleerd is ook een vorm van een collectief geheugen: het is een uiting van waar wij, als maatschappij, belang aan hechten - de vraag is dan ook hoe het de manier waarop we hedendaags naar problemen kijken vormt. Dit domein was al gebruikelijk binnen de sociologie, maar heeft pas onlangs zijn intreden gedaan binnen de psychologie (zie Hirst en Manier (2008) voor een overzicht).

Hedendaagse psychologische literatuur heeft in het algemeen nauwelijks aandacht besteed aan de effecten van informatie die bewaard worden in de buitenwereld op de psyche van de mens. Volgens Popper (1994) kan men echter niet de mens begrijpen zonder rekening te houden met, wat hij noemt, deze ‘derde wereld’: dat zijn producten die organismen aanmaken die op hun beurt de wereld waarin hij leeft vervormen. Een voorbeeld hiervan zijn spinnenwebben: het construct laat de spin toe om op een bepaalde manier te gaan jagen; bij mensen kunnen dit geschriften zijn, maar ook instellingen, wetten enz. Een interessant onderdeel hiervan zijn al deze constructen dat mensen (maar ook andere dieren) opbouwen om hun eigen inherente capaciteiten te verleggen - ook hun mentale capaciteiten. Een mens alleen kan zich niet herinneren wat zijn voorvaders hebben gedaan, maar door middel van verhalen, van overdracht van informatie doorheen generaties, via de grootouders of via scholing, via teksten, en via films, slagen we erin deze te behouden (en ook te vervormen).

Ook al heeft dit naar mijn weten weinig aandacht gekregen vanuit de psychologie, was het leren en vervormen van de geschiedenis al gekend en werden ze meermaals in de politieke wereld toegepast om het maatschappij-denken te vervormen. Recent werd er bijvoorbeeld in Honk Kong besloten om uit alle geschiedenisboeken de aanwezigheid van Engelse kolonisatoren te bannen (Wang, 2021) – wellicht om een Chinese identificatie bij deze bevolking te versterken.

Men kan geschiedenis dan ook een minder politieke, ideologische plaats geven; men zou geschiedenis kunnen gebruiken om pro-sociale eigenschappen te bevorderen, zoals empathie en samenwerking. Het leren over het verleden is namelijk een belangrijk element om het heden in perspectief te plaatsen, maar deze perspectiefname vergt een samenspel tussen de informatie op zich en de persoon die deze informatie verwerkt om in stand te worden gehouden. Hopelijk zullen we door onderzoek hiernaar te voeren onze verleden fouten werkelijk niet meer herhalen.

Referenties

- Allport, G. W., Clark, K. & Pettigrew, T. (1954). The nature of prejudice.
- Amodio, D. M., Devine, P. G. & Harmon-Jones, E. (2007). A dynamic model of guilt: Implications for motivation and self-regulation in the context of prejudice. *Psychological Science*, 18(6), 524–530.
- Annan, K. (2010). The Myth of ‘Never Again.’ *The New York Times*, 17.
- Bäckström, M. & Björklund, F. (2007). Structural Modeling of Generalized Prejudice [Publisher: Hogrefe Publishing]. *Journal of Individual Differences*, 28(1), 10–17. <https://doi.org/10.1027/1614-0001.28.1.10>
- Barton, K. C. & Levstik, L. S. (2004). *Teaching history for the common good*. Routledge.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D. & Funder, D. C. (2007). Psychology as the science of self-reports and finger movements: Whatever happened to actual behavior? *Perspectives on psychological science*, 2(4), 396–403.
- Beech, H. (2021). To Fight or Hide: Fear Grips Myanmar With Military Back in Charge. *The New York Times*. Verkregen 30 april 2021, van <https://www.nytimes.com/2021/02/06/world/asia/myanmar-military-coup-yangon.html>
- Belgisch-Congo [Page Version ID: 58560637]. (2021). Verkregen 13 april 2021, van <https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Belgisch-Congo&oldid=58560637>
- Bethencourt, F. (2014). *Racisms: from the Crusades to the Twentieth Century*. Princeton University Press.
- Branscombe, N. R., Slugoski, B. & Kappen, D. M. (2004). The Measurement of Collective Guilt: What It Is and What It Is Not. *Collective guilt: International perspectives*. Cambridge University Press.
- Brysbaert, M. (2019). How many participants do we have to include in properly powered experiments? A tutorial of power analysis with reference tables [Number: 1 Publisher: Ubiquity Press]. *Journal of Cognition*, 2(1), 16. <https://doi.org/10.5334/joc.72>
- Carl Linnaeus [Page Version ID: 1017101334]. (g.d.). Verkregen 15 april 2021, van https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Carl_Linnaeus&oldid=1017101334
- Champely, S. (2018). *pwr: Basic Functions for Power Analysis* [R package version 1.2-2]. <https://CRAN.R-project.org/package=pwr>
- Corte, K. D., Buysse, A., Verhofstadt, L., Roeyers, H., Ponnet, K. & Davis, M. (2007). Measuring Empathic Tendencies: Reliability And Validity of the Dutch Version of the Interpersonal Reactivity Index [Number: 4 Publisher: Ubiquity Press]. *Psychologica Belgica*, 47(4), 235–260. <https://doi.org/10.5334/pb-47-4-235>
- Cosmides, L., Tooby, J. & Kurzban, R. (2003). Perceptions of race. *Trends in cognitive sciences*, 7(4), 173–179.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach [Place: US Publisher: American Psychological Association]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113–126. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>
- De Gobineau, A. (1853). *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Didot frères, Hanovre, Rumpler.
- De Vos, B., Van Zomeren, M., Gordijn, E. H. & Postmes, T. (2013). The Communication of “Pure” Group-Based Anger Reduces Tendencies Toward Intergroup Conflict Because It Increases Out-Group Empathy [Publisher: SAGE Publications Inc]. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(8), 1043–1052. <https://doi.org/10.1177/0146167213489140>

- De Vos, B., van Zomeren, M., Gordijn, E. H. & Postmes, T. (2013). The communication of “pure” group-based anger reduces tendencies toward intergroup conflict because it increases out-group empathy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(8), 1043–1052.
- Ditonto, T. M., Lau, R. R. & Sears, D. O. (2013). AMPing racial attitudes: Comparing the power of explicit and implicit racism measures in 2008. *Political Psychology*, 34(4), 487–510.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. (1998). Guilty by association: When one’s group has a negative history. *Journal of personality and social psychology*, 75(4), 872.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. (2004). Consequences of National Ingroup Identification for Responses to Immoral Historical Events. *Collective guilt: International perspectives*. Cambridge University Press.
- Emmanuel Macron confie à l’historien Benjamin Stora une mission sur la mémoire de la colonisation et de la guerre d’Algérie. (2020). *Le Monde.fr*. Verkregen 30 april 2021, van https://www.lemonde.fr/afrique/article/2020/07/24/emmanuel-macron-confie-a-l-historien-benjamin-stora-une-mission-sur-la-memoire-de-la-colonisation-et-de-la-guerre-d-algerie_6047236_3212.html
- Epskamp, S. (2019). *semPlot: Path Diagrams and Visual Analysis of Various SEM Packages’ Output* [R package version 1.1.2]. <https://CRAN.R-project.org/package=semPlot>
- Ferguson, M. A. & Branscombe, N. R. (2014). The social psychology of collective guilt. *Collective emotions*, 251–265.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E. & Schwartz, J. L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: the implicit association test. *Journal of personality and social psychology*, 74(6), 1464.
- Groen: ‘Weyts grijpt in op eindtermen rond kolonialisme’. (2020). Verkregen 24 juli 2020, van https://www.standaard.be/cnt/dmf20200610_04987639
- Hagger, M. S. (2014). Avoiding the “déjà-variable” phenomenon: social psychology needs more guides to constructs [Publisher: Frontiers]. *Frontiers in Psychology*, 5. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00052>
- Hall, J. A. & Schwartz, R. (2019). Empathy present and future [Publisher: Routledge _eprint: <https://doi.org/10.1080/00224545.2018.1477442>]. *The Journal of Social Psychology*, 159(3), 225–243. <https://doi.org/10.1080/00224545.2018.1477442>
- Harari, Y. N. (2018). *21 Lessons for the 21st Century*. Random House.
- Henrich, J., Heine, S. J. & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and brain sciences*, 33(2-3), 61–83.
- Heyes, C. (2018). Empathy is not in our genes. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 95, 499–507.
- Hirst, W. & Manier, D. (2008). Towards a psychology of collective memory. *Memory*, 16(3), 183–200.
- Hoffmann, L., Basedau, M., Gobien, S. & Prediger, S. (2020). Universal love or one true religion? Experimental evidence of the ambivalent effect of religious ideas on altruism and discrimination. *American Journal of Political Science*, 64(3), 603–620.
- Hogg, M. A. (2016). Social identity theory. *Understanding peace and conflict through social identity theory* (pp. 3–17). Springer.
- Klein, O., Licata, L. & Pierucci, S. (2011). Does group identification facilitate or prevent collective guilt about past misdeeds? Resolving the paradox [_eprint:

- <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.2044-8309.2011.02028.x>]. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 563–572. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2011.02028.x>
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Kutsukake, N. & Castles, D. L. (2004). Reconciliation and post-conflict third-party affiliation among wild chimpanzees in the Mahale Mountains, Tanzania. *Primates*, 45(3), 157–165.
- Levin, M. E., Luoma, J. B., Vilaradaga, R., Lillis, J., Nobles, R. & Hayes, S. C. (2016). Examining the role of psychological inflexibility, perspective taking, and empathic concern in generalized prejudice [eprint: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/jasp.12355>]. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(3), 180–191. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/jasp.12355>
- Libre.be, L. (2020). Dans une lettre adressée à Félix Tshisekedi, le roi Philippe exprime ses "plus profonds regrets" [Section: international]. Verkregen 3 april 2021, van <https://www.lalibre.be/international/afrique/colonialisme-dans-une-lettre-adressee-a-felix-tshisekedi-le-roi-philippe-exprime-ses-plus-profonds-regrets-5efa3f319978e21bd0d7d85a>
- Maes, A. (2020). Studenten tegen racisme: Wie zit achter Belgian Youth Against Racism? Verkregen 15 april 2021, van <https://www.schamper.ugent.be/daily/studenten-tegen-racisme-wie-zit-achter-belgian-youth-against-racism>
- Marks, J. (2007). Long shadow of Linnaeus's human taxonomy. *Nature*, 447(7140), 28–28.
- Miklikowska, M. (2018). Empathy trumps prejudice: The longitudinal relation between empathy and anti-immigrant attitudes in adolescence. *Developmental Psychology*, 54(4), 703.
- A Military That Murders Its Own People. (2021). *The New York Times*. Verkregen 30 april 2021, van <https://www.nytimes.com/2021/04/05/podcasts/the-daily/myanmar-military-coup-economy.html>
- Nationale Opera & Ballet. (2020). Colette: The French resistance fighter confronting fascism - Oscars 2021 Short Documentary Winner. Verkregen 30 april 2021, van <https://www.youtube.com/watch?v=J7uBf1gD6JY>
- OfficialEels. (2020). 1961 : Les Français sont-ils racistes ? | Archive INA. Verkregen 22 april 2021, van <https://www.youtube.com/watch?v=lQknXJqjb6s>
- Onraet, E., Van Hiel, A., De Keersmaecker, J. & Fontaine, J. R. J. (2017). The relationship of trait emotional intelligence with right-wing attitudes and subtle racial prejudice. *Personality and Individual Differences*, 110, 27–30. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.01.017>
- Oswald, F. L., Mitchell, G., Blanton, H., Jaccard, J. & Tetlock, P. E. (2013). Predicting ethnic and racial discrimination: a meta-analysis of IAT criterion studies. *Journal of personality and social psychology*, 105(2), 171.
- Pedersen, A., Beven, J., Walker, I. & Griffiths, B. (2004). Attitudes toward Indigenous Australians: the role of empathy and guilt [eprint: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/casp.771>]. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 14(4), 233–249. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/casp.771>
- Pettigrew, T. F. & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25(1), 57–75. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420250106>
- Popper, K. (1994). *Knowledge and the body-mind problem: In defence of interaction*. Routledge.
- R Core Team. (2019). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. R Foundation for Statistical Computing. Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>

- The Race concept: results of an inquiry [(Accessed on 04/20/2020)]. (1950).
- Rensmann, L. (2004). *Collective Guilt, National Identity, and Political Processes in Contemporary Germany. Collective guilt: International perspectives*. Cambridge University Press.
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36. <https://www.jstatsoft.org/v48/i02/>
- Scientific racism [(Accessed on 07/24/2020)]. (g.d.). https://en.wikipedia.org/wiki/Scientific_racism
- Sluis, Z. & Devriendt, Y. (2020). Vlaamse overheid faalt voor eindexamen. Verkregen 15 april 2021, van <https://www.schamper.ugent.be/daily/vlaamse-overheid-faalt-voor-eindexamen>
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (2016). Group-level emotions. *Current Opinion in Psychology*, 11, 15–19.
- Smith, E. R., Seger, C. R. & Mackie, D. M. (2007). Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of personality and social psychology*, 93(3), 431.
- Tajfel, H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Biosocial Science*, 1(S1), 173–191. <https://doi.org/10.1017/S0021932000023336>
- Tajfel, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96–102. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1170-96>
- Umutesi, M. B. (2006). Is Reconciliation Between Hutus and Tutsis Possible? *Journal of International Affairs*, 157–171.
- Voorstellen rond de kolonisatie van Congo weggestemd. (2020). Verkregen 21 april 2021, van <https://vlaamsparlement.tv/voorstellen-rond-de-kolonisatie-van-congo-weggestemd/>
- Wang, V. (2021). Hong Kong's Lesson to Schoolchildren: Love China, No Questions Asked. *The New York Times*. Verkregen 26 maart 2021, van <https://www.nytimes.com/2021/02/24/world/asia/hong-kong-national-security-law-education.html>

Bijlage 1: gebruikte metingen.**Tabel 4***Overzicht van de metingen*

Meting	Inhoud
Kennis over Belgisch-Congo In het vet staat het juiste antwoord aangeduid.	<i>Zelf-rapportering:</i> Hoeveel kennis schat je te hebben over Belgisch-Congo? <i>Algemene vragenlijst: (scoring: 0-4)</i> Q1. Congo was een kolonie gedurende... - iets minder dan tien jaar - ongeveer vijfenzeventig jaar - meer dan honderd jaar Q2. Welke koning stichtte een kolonie op in Congo? - Leopold II - Albert I - Boudewijn Q3. Welke oorlog nam plaats terwijl Congo onder Belgisch bewind stond? - De eerste wereldoorlog - De Vietnamese oorlog - De Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog Q4. Wat was het product dat Belgisch-Congo voornamelijk winst opbracht? - schaliegas - olie - rubber
Empathie tov. de zwarte bevolking (De Vos, van Zomeren et al., 2013)	<i>In welke maten...</i> - ervaar je medelijden voor de zwarte bevolking? - voel je jou onverschillig ten opzichte van de zwarte bevolking? (r) - voel je jou onverschillig ten opzichte van de zwarte bevolking?

(Vervolg Tabel 4)

Empathische bezorgdheid (Davis, 1983)	<p><i>Duid aan in welke mate de volgende stellingen op jou van toepassing zijn. Probeer zo eerlijk mogelijk te antwoorden.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ik heb vaak tedere, bezorgde gevoelens voor mensen die het minder goed hebben dan ikzelf. - Soms heb ik niet zoveel medelijden met andere mensen als ze problemen hebben. (r) - Als ik zie dat iemand misbruikt wordt, voel ik me een beetje beschermend tegenover hem. - De tegenslagen van andere mensen storen mij meestal niet veel. (r) - Als ik zie dat iemand oneerlijk wordt behandeld, heb ik soms niet zoveel medelijden met hem. (r) - Ik word vaak behoorlijk geraakt door dingen die ik zie gebeuren. - Ik zou mezelf omschrijven als een vrij zachtaardige persoon.
Identiteit (Klein et al., 2011)	<p><i>Duid aan in welke mate de volgende stellingen voor jou van toepassing zijn. Probeer zo eerlijk mogelijk te antwoorden.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Ik voel mij Belg. - Ik identificeer mij als Belg. - Belg zijn is een belangrijk aspect van mijn identiteit. - Ik ben blij om Belg te zijn. - Ik hou van België.
Collectieve schuld (Klein et al., 2011)	<p><i>Duid aan in welke mate de volgende stellingen op jou van toepassing zijn. Probeer zo eerlijk mogelijk te antwoorden.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Als Belg voel ik mij schuldig voor wat er in Congo is gebeurd. - Wanneer ik terugdenk aan de acties die de Belgische regering en de kolonisatoren hebben gedaan ten opzichte van de Congolese, heb ik er als Belg spijt van. - Wanneer ik denk aan de acties van België in Congo, dan ervaar ik als Belg wroeging. - Ik voel mij schuldig als ik nadenk over de Belgische koloniale acties in Congo.

(Vervolg Tabel 4)

Subtiel racisme

(Pettigrew & Meertens, 1995)

Duid aan in welke maten je akkoord gaat met de volgende stellingen.

- zwarte mensen zouden het verstand moeten hebben zichzelf niet op te dringen op plaatsen waar ze bij voorbaat van weten dat ze er gediscrimineerd zullen worden.
 - Ik denk niet dat er grote verschillen tussen zwarte en witte mensen zijn met betrekking tot de fundamentele waarden die de kinderen aangeleerd worden. (r)
 - Over het algemeen heb ik een goed gevoel over zwarte mensen. (r)
 - In het verleden bleek dat Italiaanse allochtonen zich vlot aanpasten aan onze cultuur. Zwarte mensen zouden dit ook moeten doen, zonder dat ze hiervoor speciaal beloond worden.
 - Ik bewonder de zwarte gemeenschap die hier in harde omstandigheden leeft. (r)
 - Er zijn grote verschillen tussen zwarte en witte mensen met betrekking tot hun religie en religieuze gebruiken. - Sommige zwarte mensen doen gewoonweg niet hun best om zich aan te passen. Indien zij dit werkelijk zouden willen, zouden zij even goed af zijn als de witte mens.
 - Ik voel sympathie voor zwarte mensen. (r)
 - Er zijn grote verschillen tussen zwarte en witte mensen met betrekking tot hun seksuele gebruiken.
 - Zwarte mensen leren aan hun kinderen waarden en vaardigheden die hun kansen op succes in onze maatschappij beknotten.
 - Ik voel mee met de zwarte gemeenschap. (r)
 - Er zijn grote verschillen tussen zwarte en witte mensen met betrekking tot hun visie op intieme relaties.
-

Nota. Alle metingen waren gescoord op een 0 t.m. 7 Likert-schaal gaande van 'helemaal niet akkoord' tot 'helemaal wel akkoord'; behalve indien anders aangeduid. Items aangeduid met een (r) waren omgekeerd gescoord.

Tabel 5*Overzicht lees en manipulatie check*

<p>Lees check In het vet staat het juiste antwoord aangeduid. (<i>scoring: 0-4</i>)</p>	<p>Q1. Wat gebeurde er in 1885? - In 1885 ontdekte Europese reizigers voor het eerst Afrika. - In 1885 annexeerde de Belgische regering Congo, en nam de kolonie van Leopold II over. - In 1885 werd Congo geplaatst onder het bewind van Koning Leopold II. - In 1885 werd Congo onafhankelijk.</p> <p>Q2. Welke uitspraak is juist? - Bij de onafhankelijkheid van Congo in 1960 werd Patrice Lumumba genomineerd als eerste minister van het land. - Congo bracht vanaf het begin van de kolonisatie heel veel geld op aan België. - Congo bracht vanaf het begin van de kolonisatie heel veel geld op aan België. - België trok zich uit Congo omwille van dalende economische interesse in het land.</p> <p>Q3. Welke uitspraak is fout? - Congo werd onafhankelijk in 1900. - In eerste instantie was de kolonisatie van Congo een verliesmakende investering voor België. - Henry Morton Stanley was een ontdekkingsreiziger die later door Leopold II werd aangeworven om zijn koloniale droom waar te maken. - De kolonisatie van Congo bracht aan België veel geld op dankzij de export van rubber.</p> <p>Q4. Voor Belgisch-Congo heette datzelfde gebied... - Congo-Vrijstaat - De Democratische Republiek van Congo - Congo-Kinshasa - De Congolese Koninklijke Staat.</p>
<p>Manipulatie check (0: <i>helemaal niet akkoord</i> - 7: <i>helemaal wel akkoord</i>)</p>	<p>In welke mate ga je akkoord met de volgende stelling? - In de tekst werd er ook gefocust op de negatieve daden tijdens de Belgische kolonisatie van Congo. - In de tekst werd er ook gefocust op de infrastructuur werken die België uitvoerde in Congo.</p>

Bijlage 2: aangeboden tekst.**CONTROLE CONDITIE**

Belgisch-Congo was van 15 november 1908 tot 30 juni 1960 een kolonie van België en kwam overeen met het huidige Congo-Kinshasa.

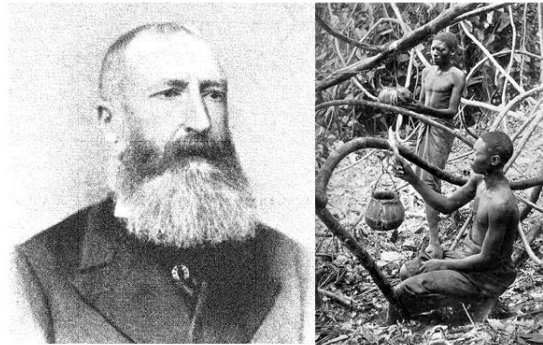
Vanaf de jaren 1870 werd het Congolese binnenland voor het eerst verkend door Europeanen, zoals David Livingstone. De Welsh-Amerikaanse ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley ging naar hem op zoek en bracht het gebied voor het eerst in kaart. Koning Leopold II van België nam hem in dienst om zijn koloniale ambities te realiseren. In 1885 werd het land op de Conferentie van Berlijn toegekend aan Leopold II, die hem de naam 'Congo-Vrijstaat' gaf. Financieel hield de verlieslatende kolonie het hoofd boven water dankzij leningen van de Belgische staat. Vanaf 1895 bracht de Congostaat een fortuin op voor de vorst dankzij de export van rubber voor de nieuwe fietsen en auto's.

Van koninklijke naar nationale bezitting

Op 18 oktober 1908 en na lange debatten annexeerde België het gebied en nam de kolonie over van de koning. Het land werd nu Belgisch-Congo genoemd. In een context van internationale dekolonisatie begonnen steeds meer Congolezen zich vragen te stellen bij het Belgische bewind. Een economische crisis in 1959 droeg ertoe bij dat onlusten uitbraken.

Onafhankelijkheid

Congo werd onafhankelijk op 30 juni 1960; België trok zich uiteindelijk terug uit angst voor een onafhankelijkheidsoorlog zoals in Algerije. Patrice-Emery Lumumba (1925-1961) werd eerste minister, Joseph Kasavubu (1913-1969) werd de eerste president van Congo.

Koning Leopold II. Heerser over Congo Vrijstaat van 1885 tot 1908.

Rechts: Congolese arbeiders die rubber tappen nabij.

LEGITIMATIE CONDITIE

Belgisch-Congo was van 15 november 1908 tot 30 juni 1960 een kolonie van België en kwam overeen met het huidige Congo-Kinshasa. Vanaf de jaren 1870 werd het Congolese binnenland voor het eerst verkend door Europeanen, zoals David Livingstone. De Welsh-Amerikaanse ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley ging naar hem op zoek en bracht het gebied voor het eerst in kaart. Koning Leopold II van België nam hem in dienst om zijn koloniale ambities te realiseren. In 1885 werd het land op de Conferentie van Berlijn toegekend aan Leopold II, die hem de naam 'Congo-Vrijstaat' gaf. Financieel hield de verlieslatende kolonie het hoofd boven water dankzij leningen van de Belgische staat. Vanaf 1895 bracht de Congostaat een fortuin op voor de vorst dankzij de export van rubber voor de nieuwe fietsen en auto's.

Van koninklijke naar nationale bezitting

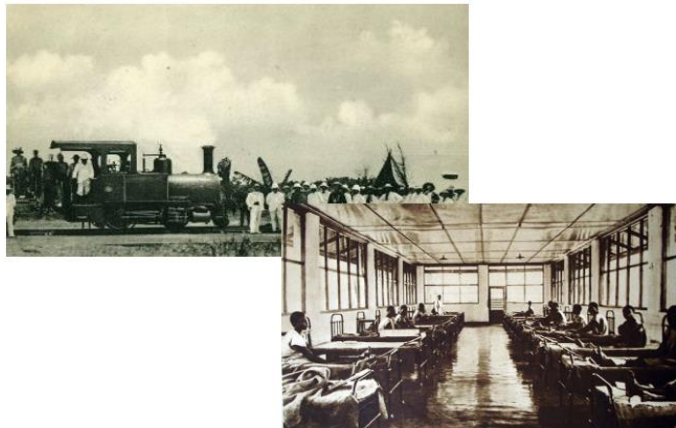
Op 18 oktober 1908 en na lange debatten annexeerde België het gebied en nam de kolonie over van de koning. Het land werd nu Belgisch-Congo genoemd. In een context van internationale dekolonisatie begonnen steeds meer Congolezen zich vragen te stellen bij het Belgische bewind. Een economische crisis in 1959 droeg ertoe bij dat onlusten uitbraken.

Onafhankelijkheid

Congo werd onafhankelijk op 30 juni 1960; België trok zich uiteindelijk terug uit angst voor een onafhankelijkheidsoorlog zoals in Algerije. Patrice-Emery Lumumba (1925-1961) werd eerste minister, Joseph Kasavubu (1913-1969) werd de eerste president van Congo.

Opbouw van nieuwe infrastructuur

Als rechtvaardiging voor het kolonialisme in Afrika werden vaak de 'beschavende' invloed van de Europese cultuur aangevoerd als een belangrijk argument. De 'beschavingsmissie' van de Belgische kolonisator ging de facto hand in hand met het doel van economische gewin. Er werden grote inspanningen gedaan op het vlak van transport, onderwijs en gezondheidszorg. Er werden wegen, spoorwegen en drie internationale luchthavens aangelegd. Het lager onderwijs werd volledig overgelaten aan de katholieke missies en kende, zeker na de Eerste Wereldoorlog, een sterke uitbreiding. Ook de uitbouw van de gezondheidszorg, met een relatief hoog aantal beschikbare ziekenhuisbedden en talloze medische hulpverleners verspreid tot diep in het binnenland, was een zegen voor Congo. Endemische ziekten, zoals de slaapziekte, werden vrijwel uitgeroeid door grootschalige en aanhoudende campagnes.

Links: Aankomst van de eerste locomotief in Leopoldstad in 1898.

Rechts: Ziekenhuis voor de inheemse bevolking, jaren 1920.

MISDADEN CONDITIE

Belgisch-Congo was van 15 november 1908 tot 30 juni 1960 een kolonie van België en kwam overeen met het huidige Congo-Kinshasa. Vanaf de jaren 1870 werd het Congolese binnenland voor het eerst verkend door Europeanen, zoals David Livingstone. De Welsh-Amerikaanse ontdekkingsreiziger **Henry Morton Stanley** ging naar hem op zoek en bracht het gebied voor het eerst in kaart. Koning Leopold II van België nam hem in dienst om zijn koloniale ambities te realiseren. In 1885 werd het land op de Conferentie van Berlijn toegekend aan Leopold II, die hem de naam 'Congo-Vrijstaat' gaf. Financieel hield de verlieslatende kolonie het hoofd boven water dankzij leningen van de Belgische staat. Vanaf 1895 bracht de Congostaat een fortuin op voor de vorst dankzij de export van rubber voor de nieuwe fietsen en auto's.

Van koninklijke naar nationale bezitting

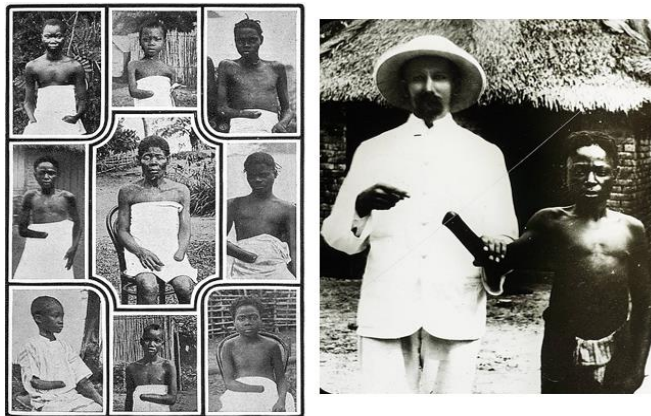
Op 18 oktober 1908 en na lange debatten annexeerde België het gebied en nam de kolonie over van de koning. Het land werd nu Belgisch-Congo genoemd. In een context van internationale dekolonisatie begonnen steeds meer Congolezen zich vragen te stellen bij het Belgische bewind. Een economische crisis in 1959 droeg ertoe bij dat onlusten uitbraken.

Onafhankelijkheid

Congo werd onafhankelijk op 30 juni 1960; België trok zich uiteindelijk terug uit angst voor een onafhankelijkheidsoorlog zoals in Algerije. Patrice-Emery Lumumba (1925-1961) werd **eerste** minister, Joseph Kasavubu (1913-1969) werd de eerste president van Congo.

Wreedheden tijdens de koloniale periode

Om de winning en export van rubber te vergemakkelijken, werd al het 'onbewoonde' land in Congo genationaliseerd, waarvan de meerderheid aan private bedrijven werd verdeeld als concessies. Tussen 1891 en 1906 mochten de bedrijven doen wat ze wilden met vrijwel geen gerechtelijke inmenging, met als gevolg dat dwangarbeid werd gebruikt om het rubber goedkoop te verzamelen en de winst te maximaliseren. Veel van het geld gebruikte Leopold voor prestigieuze gebouwen in Brussel, Oostende, Tervuren en Antwerpen. Een inheems paramilitair leger, de Force Publique, werd ook opgericht om het arbeidsbeleid te handhaven. Individuele werknemers die weigerden deel te nemen aan de rubberwinning konden worden gedood en hele dorpen konden met de grond worden gelijkgemaakt. In de Onafhankelijke Congostaat werden gruwelijke misstanden begaan, zoals slavernij, ontvoeringen, martelingen, verkrachtingen, onthoofdingen en het afhakken van handen, de meest typerende misdaad in de Congostaat.

Onderaan: Slachtoffers van verminking door de autoriteiten van de Vrijstaat. Handen werden afgekapt door soldaten van de 'force publique' die de opdracht kregen om voor elk schot dat ze afvuurden ook de handen van hun slachtoffers terug te brengen.

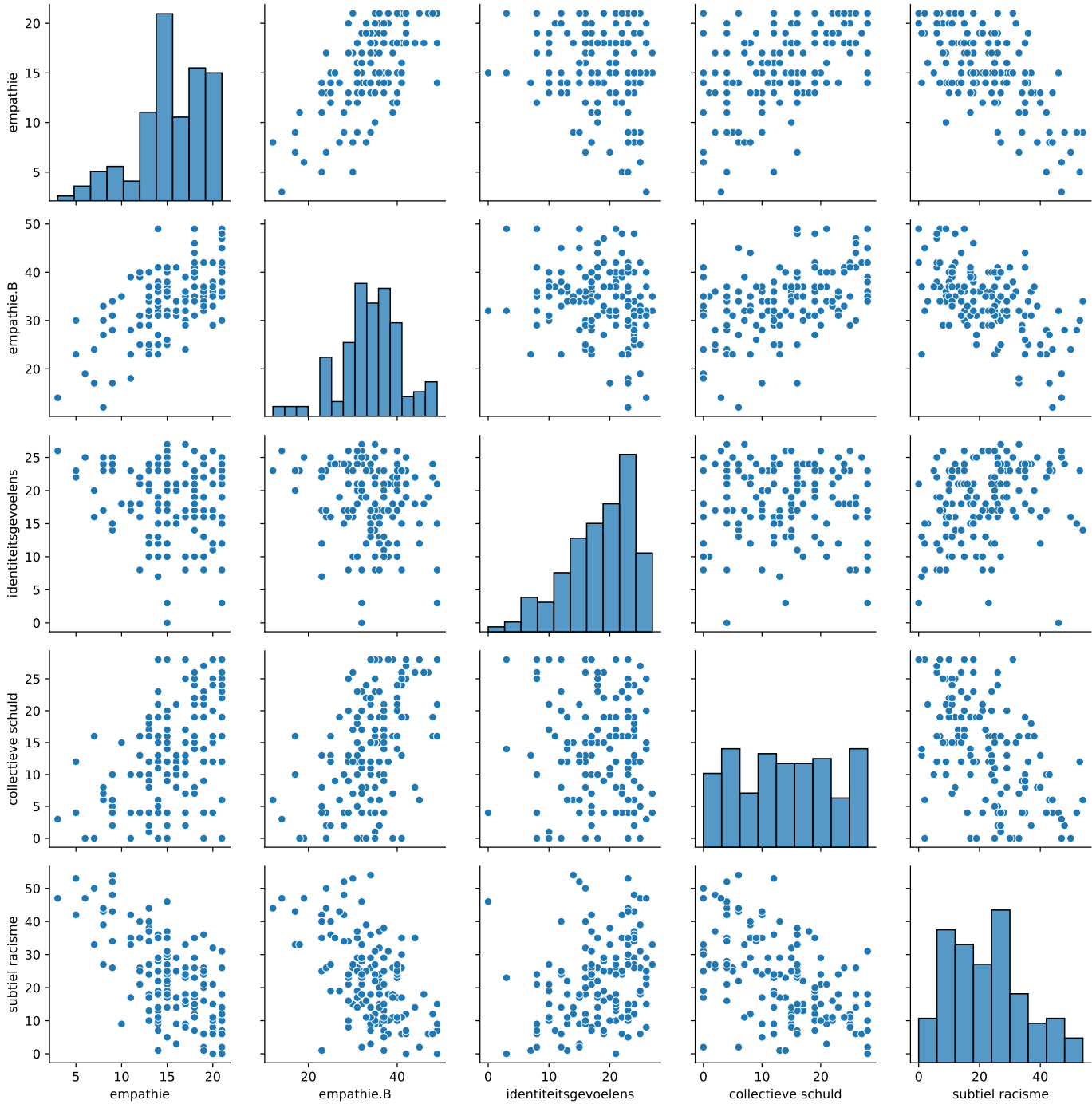
Bijlage 3: aanvullend materiaal.**Tabel 6***Samenvattende statistieken van de steekproef.*

Experimentele condities:	controle	legitimatie	misdaden	Totaal
Aantal (%)	48 (32.65%)	49 (33.33%)	50 (34.01%)	147
leeftijd				
Gemiddelde (SD)	19.60 (2.57)	19.59 (2.17)	19.66 (2.42)	19.62 (2.38)
Min, Max	15.00, 25.00	15.00, 24.00	15.00, 25.00	15.00, 25.00
gender				
Man	16 (34.04%)	13 (27.66%)	18 (38.30%)	47
Vrouw	31 (31.31%)	36 (36.36%)	32 (32.32%)	99
X	1 (100.00%)	0 (0.00%)	0 (0.00%)	1
status				
Student(e)	34 (33.66%)	35 (34.65%)	32 (31.68%)	101
werkend(e)	3 (50.00%)	1 (16.67%)	2 (33.33%)	6
Ander...	0 (0.00%)	0 (0.00%)	1 (100.00%)	1
opleidingsniveau (moeder)				
secundair onderwijs	11 (33.33%)	13 (39.39%)	9 (27.27%)	33
professionele opleiding	1 (16.67%)	2 (33.33%)	3 (50.00%)	6
bachelor	16 (31.37%)	16 (31.37%)	19 (37.25%)	51
master	18 (34.62%)	15 (28.85%)	19 (36.54%)	52
doctoraat	1 (100.00%)	0 (0.00%)	0 (0.00%)	1
Ander	0 (0.00%)	3 (100.00%)	0 (0.00%)	3
Kennis over Belgisch-Congo				
zelf-rapportering (0-7)				
Gemiddelde (SD)	3.15 (1.32)	3.20 (1.40)	3.18 (1.49)	3.18 (1.40)
Algemene vragenlijst (0-4)*				
Gemiddelde (SD)	3.55 (0.69)	3.31 (0.85)	3.13 (0.74)	3.31 (0.77)

Nota. *Algemene vragenlijst: accuraatheid op vragenlijst over Belgisch-Congo (zie Tabel 4).

Figuur 3

Relaties tussen en distributie van gemeten variabelen

Nota. empathie B.: empathische bezorgdheid; empathie: empathie ten opzichte van de zwarte bevolking. Voor een beschrijving van de metingen, zie Tabel 1.

Tabel 7*Overzicht parameterschattingen voor het geselecteerd model.*

lhs	op	rhs	est.std	se	z	pvalue	ci.lower	ci.upper
SR	~	CS	-0.29	0.07	-3.88	0.00	-0.44	-0.14
SR	~	EMP	-0.51	0.07	-7.24	0.00	-0.65	-0.37
EMP	~	EMP.B	0.63	0.04	14.04	0.00	0.54	0.71
CS	~	EMP	0.48	0.06	7.44	0.00	0.36	0.61
CS	~	ID	-0.02	0.07	-0.21	0.84	-0.16	0.13
SR	~~	SR	0.51	0.06	8.88	0.00	0.40	0.62
EMP	~~	EMP	0.61	0.06	10.84	0.00	0.50	0.72
CS	~~	CS	0.77	0.06	12.60	0.00	0.65	0.88
EMP.B	~~	EMP.B	1.00	0.00			1.00	1.00
EMP.B	~~	ID	-0.20	0.00			-0.20	-0.20
ID	~~	ID	1.00	0.00			1.00	1.00

Nota. lhs: left-hand side; op: operator; rhs: right-hand side (lhs en rhs specificeren de relatie tussen variabelen); est.std: gestandaardiseerde parameterinschattingen; se: standard error; ci.lower: lagere betrouwbaarheidsinterval; ci.upper: bovenste betrouwbaarheidsinterval; SR: subtiel racisme; EMP: empathie tov zwarte bevolking; EMP.P: empathie als persoonlijkheidstrekk; CS: collectieve schuld; ID: mate van identificatie als Belg.

Tabel 8*Overzicht parameterschattingen per experimentele groep.*

lhs	op	rhs	exp. conditie	est.std	se	z	pvalue	ci.lower	ci.upper
SR	~	CS	L	-0.29	0.13	-2.26	0.02	-0.54	-0.04
SR	~	EMP	L	-0.48	0.15	-3.10	0.00	-0.78	-0.18
EMP	~	EMP.B	L	0.59	0.10	6.20	0.00	0.40	0.77
CS	~	EMP	L	0.55	0.08	6.80	0.00	0.39	0.71
CS	~	ID	L	-0.07	0.11	-0.58	0.56	-0.29	0.16
SR	~	CS	C	-0.15	0.10	-1.41	0.16	-0.35	0.06
SR	~	EMP	C	-0.71	0.07	-10.12	0.00	-0.85	-0.57
EMP	~	EMP.B	C	0.71	0.06	12.01	0.00	0.60	0.83
CS	~	EMP	C	0.56	0.10	5.61	0.00	0.36	0.75
CS	~	ID	C	0.03	0.11	0.27	0.79	-0.18	0.24
SR	~	CS	M	-0.41	0.13	-3.03	0.00	-0.67	-0.14
SR	~	EMP	M	-0.35	0.12	-2.82	0.00	-0.59	-0.11
EMP	~	EMP.B	M	0.59	0.08	7.13	0.00	0.43	0.76
CS	~	EMP	M	0.33	0.13	2.48	0.01	0.07	0.60
CS	~	ID	M	0.01	0.14	0.06	0.95	-0.27	0.28

Nota. lhs: left-hand side; op: operator; rhs: right-hand side (lhs en rhs specificeren de relatie tussen variabelen); exp.conditie: experimentele conditie; est.std: gestandaardiseerde parameterinschattingen; se: standard error; ci.lower: 95%-lagere betrouwbaarheidsinterval; ci.upper: 95%-bovenste betrouwbaarheidsinterval; SR: subtiel racisme; EMP: empathie tov zwarte bevolking; EMP.B: empathische bezorgdheid; CS: collectieve schuld; ID: mate van identificatie als Belg; L: legitimatie; C: controle; M: misdaden.

Tabel 9*Genormaliseerde residuen van het model.*

	SR	EMP	CS	EMP.B	ID
SR	0.00	-0.00	-0.01	-2.49	2.01
EMP	-0.00	0.00	0.02	-0.00	-1.21
CG	-0.01	0.02	0.02	2.73	-0.45
EMP.B	-2.49	-0.00	2.73	0.00	0.00
ID	2.01	-1.21	-0.45	0.00	0.00

Nota. SR: subtiel racisme; EMP: empathie tov zwarte bevolking; EMP.B: empathische bezorgdheid; CS: collectieve schuld; ID: mate van identificatie als Belg.